

WYBIELANIE POSTACI SERYJNYCH ZABÓJCÓW W FILMACH I SERIALACH

Sandra Lewandowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

ORCID: 0009-0007-8269-6513

e-mail: lewandowska_sandra-00@wp.pl

Streszczenie:

W artykule podjęty został temat wybielania postaci seryjnych zabójców ukazywanych w filmach oraz serialach. Autorka zauważa w audiowizualnych dziełach kultury tendencję do usprawiedliwiania czy tłumaczenia zachowań przestępczych, a także niekiedy do znoszenia winy ze strony sprawcy. Badania zostały przeprowadzone w strategii ilościowej za pomocą autorskiego kwestionariusza ankiety. Celem przedstawionych badań było poznanie opinii młodzieży oraz młodych dorosłych na temat przejawiania zjawiska wybielania postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Analiza wykazała, że badani w większości nie przejawiają tej tendencji. Warto jednak zaznaczyć, że pojawiały się trudności z jednoznaczną odpowiedzią, a najmłodsza grupa wiekowa (13–15 lat) była najmniej pewna w swoich wyborach. W związku z zauważonym zagrożeniem zostały sformułowane zalecenia profilaktyczne dla osób narażonych na usprawiedliwianie, tłumaczenie czy niezauważanie winy w postaci sprawcy. Mogą być one wykorzystywane przez osoby pracujące z adolescentami, organizatorów kształcenia, rodziców czy samą młodzież, a dotyczą dostarczania wiedzy o zjawisku wybielania, jego objawów oraz konsekwencji, uświadamiania występującej manipulacji w dziełach kultury, uczenia refleksyjnego odbioru treści, wartościowego doboru tekstów kultury oraz asertywnego i stanowczego postrzegania lub wyrażania własnej opinii.

Słowa kluczowe:

wybielanie, usprawiedliwianie, tłumaczenie, winy, seryjny zabójca, film, serial

Whitewashing of serial killer characters in movies and TV series

Summary:

The article addresses the subject of whitewashing the characters of serial killers portrayed in films and TV series. The author observes the tendency in cultural works to justify or explain criminal behavior, sometimes removing the blame from the offender. The research was conducted in a quantitative strategy using the author's survey questionnaire. The purpose of presented research was to find out the opinions of adolescents and young adults on the appearance of the phenomenon of whitewashing characters of serial killers in movies and TV series. The analysis showed that the respondents mostly did not manifest this

tendency. However, it is worth mentioning that there were difficulties in answering clearly. The youngest age group (13–15) was the least confident in its choices. In view of the perceived danger, preventive recommendations have been made for those at risk of justifying or explaining the perpetrator. They can be used by those working with adolescents, educational organizers, parents or adolescents themselves. They providing knowledge about the phenomenon of whitewashing, raising awareness of the manipulation occurring in cultural works, teaching reflexive reception of content, valuable selection of cultural texts and assertive perception or expression of one's own opinion.

Keywords:

whitewashing, justification, explanations, guilt, serial killer, movie, series

1. Wprowadzenie

Rozwój filmów oraz seriali, to znaczy szeroko pojętej kultury popularnej, ma ogromny wpływ na społeczeństwo, ponieważ każdy człowiek jest jej odbiorcą. Szybko zmieniający się świat niesie za sobą konsekwencje w postaci zapotrzebowania na nowe, nietuzinkowe, zaskakujące dzieła. W niniejszym artykule odnosić się będę głównie do wizerunku postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Uważam, że współcześnie porusza się wiele odważnych problemów, podejmujących niecodzienną tematykę oraz prezentujących nieszablonowych bohaterów. Może to mieć znaczący wpływ na zmiany w zakresie myślenia etycznego czy moralnego odbiorców. Kreowanie seryjnych zabójców we wspomnianych dziełach przyjmuje różnorodną formę, dając złudne poczucie sympatii, zrozumienia, usprawiedliwiania osoby zaburzonej. Twórcy, aby zwracać uwagę na swoje wytwory, muszą niekiedy zręcznie i przebiegle wplatać do fabuły techniki manipulacji. Stwarzają one wielkie pole do refleksji – analiz w aspekcie pojmowania świata, innych osób, samych siebie. Pozwalają również na doświadczanie przyjemności w związku z ich wykonaniem czy estetyką. Jednakże warto mieć na uwadze, że nie każda jednostka potrafi rozpoznać manipulację stosowaną przez autorów, a co więcej – nie jest świadoma, że takim działaniom ulega. Powyżej opisane odczucia sprawiły, że zechciałam zbadać zależności, opinie i rozkład statystyczny odpowiedzi osób w wieku 13–23 – jednostek, które dorastają w otoczeniu kultury popularnej. Dlatego też praca ta poświęcona jest problemowi wybielania postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Przedstawianie sprawców jako głównych bohaterów jest niezwykle ciekawym zjawiskiem, a także mogącym nieść za sobą pewne zagrożenia. Niebezpieczeństwo może wynikać ze sposobu ukazywania tychże osób. Ocena zabójcy i jego działań jest uzależniona od ujrzenia ich w konkretnej sytuacji, z określonym tłem fabularnym i ogólnym zarysem rzeczywistości go otaczającej.

2. Charakterystyka popkultury

W niniejszym artykule posługiwać się będę zwrotem „dzieło kultury”. Można to pojęcie zdefiniować jako każdy wytwór kultury stworzony przez człowieka i podlegający analizie oraz interpretacji. Dzieło powinno spełniać określone reguły, które pozwalają ukazać utrwalaony wzorzec kulturowy. Synonimami tegoż pojęcia są teksty, wytwory kultury. Wspomniane wyrażenia to obszary o szerokim zakresie znaczeniowym mogącym dotyczyć dzieł w formie pisanej (np. literatura – powieści, wiersze, artykuły), wizualnej (obrazy, rzeźby, fotografie), audiowizualnej (filmy, seriale), audialnej (piosenki, audycje radiowe) oraz wirtualnej (gry komputerowe)¹. Dzieła te są nieodłącznym elementem kultury popularnej. Z uwagi na niezwykle rozległy zakres form występowania tych tekstów w niniejszej pracy będę odwoływała się jedynie do znaczenia filmów i seriali.

1 J. Lewandowska, *Teksty kultury, co to są teksty kultury?*, <https://tekstowy.net/teksty-kultury-co-to-sa-teksty-kultury/> [dostęp: 10.05.2024].

Kultura popularna jest przede wszystkim wytworem ludzkim, czyli jest przez człowieka zarówno tworzona, jak i konsumowana. Istnieje oraz jest realizowana poprzez dwie płaszczyzny – produkty przemysłowe kultury i tematykę skupiającą się wokół codzienności. Warto podkreślić, że społeczeństwo kształtuje własną kulturę, ponieważ nie da się jej narzucić i to jednostki decydują o jej powstawaniu².

Istotne jest zwrócenie uwagi na to, że pojęcie kultury popularnej niejako narzuca pojmowanie jej znaczeń i wynikających z tego tytułu przyjemności. To odbiorca wykształca pojęcia oraz nadaje wielopłaszczyznowe konteksty. Można stwierdzić, że kultura jest odpowiedzialna za to, że owe znaczenia są wciąż tworzone, odtwarzane i rozpowszechniane. Często występujące odwołania do codzienności mają za zadanie kreatywnie zróżnicować użycie tychże tekstów. Ważne jest pochylenie się nad płynnością dzieł – każda osoba może wchodzić w różne relacje z różnorodnymi grupami, dlatego możliwe jest wykształcenie zupełnie odmiennych od siebie refleksji, które indywidualnie pomagają jednostce w radzeniu sobie z rozmaitymi aspektami życia codziennego³. Zatem to, co najsilniej oddziałuje na postrzeganie danego wytworu kultury, to wewnętrzne przekonania oraz doświadczenia. Odbiorca powinien dostrzegać przekaz autora, a także odczytywać go według własnych intencji. Sama struktura tekstu skłania do indywidualnych interpretacji, gdyż dzieła te posiadają liczne luźne wątki i nie narzucają formy, według której powinny być konstruowane⁴.

Warto zaznaczyć, że analiza tekstów kultury popularnej nie należy do rzeczy prostych. Trzeba w nich dopatrywać się ideologicznych wątków, mogących czasami zdominować pewne pojmowanie. Często współczesne wytwory są rozpoznawalne i rozpowszechniane na skalę globalną, co wiąże się z odnoszeniem do spraw bieżących – takich, które skupią wokół siebie dużą liczbę odbiorców. Stąd wynika tendencja twórców do zawierania kontekstów odwołujących się do różnych aspektów życia codziennego (ich wad, zalet), a także uzależniania tematyki oraz sposobu ukazywania od ekonomicznych wymagań. Silnie nasuwa się tutaj zależność od konsumpcjonizmu, dlatego należy zastanowić się nad tym, jak ludzie odczytują teksty kultury i jak wykorzystują te zasoby kulturalne⁵.

Co ciekawe, najważniejszymi cechami tekstów popularnych są ich sprzeczność i złożoność. Oznacza to, że posiadają wiele przeciwieństw w swojej formule, a ich odczytanie może wymagać odkrycia znaczeń w odniesieniu do rozumowania społeczeństwa. Całość idei może być ukazana jedynie poprzez zarys i naszkicowanie pewnej fabuły, a tym samym tworzyć tekst pełen niedopowiedzeń, który narzuca nadanie mu własnych znaczeń (w oparciu o emocje odbiorcy). Nie ukazują wówczas pełnego obrazu, a stwarzają okazję do uzupełnienia tekstu własnymi doświadczeniami, co tworzy więź między dziełem a ich adresatami⁶. Zawieranie w swoich dziełach sprzeczności i złożoności przez twórców polega na ukazywaniu mnogości znaczeń, które każdy odbiorca może subiektywnie im przypisać, tym samym bardziej utożsamiając się z ich wytworami.

Ponadto w swojej formule dzieła kultury często posługują się językiem, który wydawać może się prosty, a nawet nieco niepoprawny ze względu na pojawianie się w nim tonu drwiny, ironii, gry słów czy posługiwania się językiem potocznym. Teksty popularne nie skupiają się wokół oficjalnego i poprawnego języka, a wykorzystują jego codzienne użycie. Zabieg ten ma za zadanie nadawać całości naturalny wyraz, ten występujący w społeczeństwie. Może również stwarzać możliwość odbioru dzieła szerokiemu, różnorodnemu gronu odbiorców. Bardzo ważny jest kontekst tworzenia (celowo) jakichś słów, które występują jedynie w danej sytuacji. Ta nieszablonowość w użyciu języka powoduje zakorzenienie się określonych wyrazów w konkretnym dziele i jego rozumieniu. Jest to oczywiście zależne od obecnego kontekstu czasowego lub społecznego, aby mogło być zrozumiane i adaptowalne do złożonej idei⁷.

2 J. Fiske, *Zrozumieć kulturę popularną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 25.

3 Tamże, s. 27–30.

4 Tamże, s. 107–108.

5 Tamże, s. 109.

6 Tamże, s. 124–127.

7 Tamże, s. 110–118.

W dziełach będących wytworem kultury popularnej mogą pojawiać się również przesada i oczywistość. Pierwsza z nich kształtuje się wobec jakiejś ideologii, jednak podczas tworzenia wykracza poza owe założenia oraz od nich odchodzi. Zostawia niejako przesadne znaczenie i jest poza kontrolą ideologiczną – jest wolna i może się jej przeciwstawiać. Ponadto przesada może nieść za sobą parodię, która kpi z jakiejś konwencji. Oczywistość natomiast odwołuje się do odkrytego już wcześniej znaczenia. Może być to zabieg pozwalający na ujawnianie nieścisłości między ideologią a życiem codziennym. Warto zaznaczyć, że teksty popularne często podlegają surowej krytyce – oczywistość może odrzucać wyjątkowość dzieła⁸.

Kolejną ważną cechą jest kształtowanie kultury popularnej przez więcej niż jeden komponent. Teksty dostarczają popularnych znaczeń – kształtują się one z odniesień między życiem codziennym a owym dziełem. Wielość znaczeń powoduje, że należy ją odczytywać poprzez różnorodne konteksty. Bardzo ważne jest to, że nie można zamykać się na jej pojedynczym odniesieniu – jest tworem intertekstualnym. Wielopłaszczyznowość może być odbierana jako powtarzalność, ponieważ żaden tekst popularny nie jest samowystarczalny – składa się ze znaczeń, które w danym czasie najczęściej występują w użyciu. Z tej cechy wynika, że kultura popularna może dostarczać przyjemność, gdyż pozwala na samodzielne nadawanie znaczeń i wyzwala w odbiorcy sprawstwo, kreatywność i poczucie, że różne interpretacje należą do nas⁹. Wspomniana intertekstualność jest ważna dla odbiorcy, ponieważ pewne odniesienia mogą się ze sobą łączyć i odwoływać do występujących w nich symboli, odnawiać pewne znaczenia. Interpretacja jest uzależniona od doświadczenia jednostki i jej możliwości odczytania tekstu popularnego poprzez różne konteksty.

Kultura popularna jest tworzona przede wszystkim przez społeczeństwo i odpowiada na jego potrzeby. Konstrukcja tekstów może wydawać się dość skomplikowana, tak samo jak ich analiza czy interpretacja – otwarte dla każdej jednostki i mogące oznaczać coś zupełnie innego. Tym samym niesie za sobą wielką wartość, ponieważ stwarza okazję dla wszelkich grup do obcowania z kulturą. Jest to pojęcie odnoszące się do niezwykle szerokiego zakresu znaczeniowego, dlatego też na potrzeby analizy problemu przedstawiania postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach będę skupiała się na tych dwóch wytworach audiowizualnych. Wszelkie użycia pojęcia dzieł kultury i ich synonimów będą określały wspomniane filmy lub serie. W dalszej analizie przedstawię konkretne tytuły, które wynikają z odpowiedzi badanych co do preferencji oglądanych wytworów.

3. Zjawisko wybielania

Wybielanie sprawcy odnosi się do jednostki dokonującej jakiegoś czynu zabronionego lub niezgodnego z prawem, z normami. *Słownik języka polskiego* definiuje je jako obronienie kogoś przed zarzutami lub wytłumaczenie osoby przed inną¹⁰. *Wielki słownik języka polskiego* wskazuje, że zjawisko to oznacza „uwolnić od złej opinii lub ciążących na kimś zarzutów”¹¹. Podobne znaczenie posiadają wyrażenia takie jak: usprawiedliwić, obronić, wytłumaczyć, uniewinnić¹², oczyścić z oskarżeń¹³.

Wybielanie często jest zestawiane z technicznym zabiegiem czynienia czegoś białym czy bielszym¹⁴ – w rozumieniu behawioralnym i społecznym. Może to odnosić się do osoby czystszej, to znaczy bez złych cech, dającej przykład kogoś nieskazitelnego, czyli bez żadnej skazy moralnej¹⁵.

8 Tamże, s. 118–124.

9 Tamże, s. 129–131.

10 *Wybielanie*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/wybielanie.html#:~:text=Słownik%20języka%20polskiego%20PWN%20wybielić%20-%20wybielać.%201> [dostęp: 22.05.2024].

11 *Wybielić*, [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/9389/wybielic/1881962/oskarzonego> [dostęp: 22.05.2024].

12 *Synonimy do słowa wybielić*, <https://www.synonimy.pl/synonim/wybielić/> [dostęp: 8.08.2024].

13 *Synonim wybielić*, <https://synonim.net/synonim/wybielić> [dostęp: 8.08.2024].

14 *Wybielić*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/wybielic/2538548.html> [dostęp: 22.05.2024].

15 *Nieskazitelność*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/nieskazitelność.html> [dostęp: 8.08.2024].

Wybielanie jest silnie związane z usprawiedliwianiem i tłumaczeniem zachowań przestępczych oraz znoszeniem winy z jego wykonawcy. Uważam, że można powiązać je z pojęciem neutralizacji zachowań – inaczej brakiem postrzegania czynu jako przestępczego lub łagodzenia odpowiedzialności za jego popełnienie¹⁶. Zjawisko może również przybierać termin racjonalizacji (norm)¹⁷. Objawia się ono poprzez odchodzenie od przyjmowanych wartości kulturowych czy społecznych, a także na pewnym zobojętnieniu wobec potępiania zachowań uznawanych za przestępcze. Neutralizacja występuje również pod postacią łagodzenia odpowiedzialności za popełniony czyn w sytuacji, gdzie dla odbiorcy dane wytłumaczenie jest ważne, wiarygodne i racjonalne¹⁸.

4. Mechanizm usprawiedliwiania

Moralność człowieka jest tematyką często badaną i poruszaną w wielu kontekstach. Przegląd rozważań odnoszących się do skłonności do moralnego dystansowania się, wycofywania czy łagodzenia pewnych zachowań ukazuje, że badania dotyczą zarówno brutalnych zbrodni, etyki zawodowej, postępowania w okresach wojennych, jak i codziennych, niekiedy prozaicznych dylematów życiowych. W niniejszym artykule chciałabym skupić się jednakże nad wspomnianymi mechanizmami w kontekście przestępstw popełnianych przez zabójców seryjnych. Odnosić się również będę do odbiorców dzieł kultury i ich nastawienia wobec przedstawianych postaci sprawców.

Jako podstawę mechanizmu moralnego dystansowania się można przyjąć teorię społecznego uczenia się moralnego sprawstwa Alberta Bandury. Według niej człowiek w toku socjalizacji tworzy moralne standardy dobra i zła – m.in. poprzez bezpośrednie uczenie się, modelowanie czy samoocenę. Proces ten daje możliwość obserwowania własnego zachowania i stwierdzenia, czy dane działanie jest zgodne z osobistymi moralnymi standardami. Ocena sytuacji natomiast umożliwia kontrolowanie postępowania. Samoregulacja wiąże się z samozadowoleniem i ze zwiększeniem poczucia własnej wartości, a także z umiejętnością powstrzymania się od zachowań, które naruszają normy czy wartości. Jednakże w życiu człowieka mogą pojawiać się konflikty między wyborem pokus zewnętrznych a standardów moralnych. W takim przypadku może dojść do wyłączenia lub osłabienia funkcjonowania mechanizmów samoregulacji – pojawiają się wówczas mechanizmy moralnego dystansowania się. Jednostka nie chce doświadczyć negatywnych skutków, dlatego też zniekształca zależności między postępowaniem a jego konsekwencjami – rekonstruuje obraz własnego lub czyjegoś zachowania¹⁹.

Mechanizm moralnego odłączania się jest pojmowany jako wyłączenie (selektywne) moralnych sankcji wobec nieludzkich zachowań, inaczej – czynów niezgodnych z normami. U jednostki dochodzi wówczas do reinterpretacji swojego zachowania w taki sposób, aby nie było postrzegane jako nieprzyzwoite – zmiana pojmowania owego czynu na takie, które wydaje się właściwe. Jednostka może dokonywać usprawiedliwień poprzez różne działania, do których zaliczają się: moralne uzasadnienie, minimalizowanie swojej roli w wyrządzeniu krzywdy, łagodne nazywanie oraz korzystne porównywanie danego czynu. Kolejnymi sposobami tłumaczenia zachowania mogą być: odrzucenie poczucia odpowiedzialności osobistej poprzez jej przeniesienie (np. na ofiarę, czynniki zewnętrzne, sytuacyjne), ignorowanie czy minimalizowanie szkodliwych skutków własnego działania, dodatkowo może pojawić się przypisywanie winy lub dehumanizacja ofiar²⁰.

16 B. Stańdo-Kawecka, *Neutralizacja normy „nie kradnij” w genecie przestępczości nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” 1994, nr 20, s. 21–51.

17 Tamże, s. 21.

18 Tamże, s. 22.

19 A. Chudzicka-Czupała, L. Baran, *Skłonność do moralnego dystansowania się studentów a ich intencje nieuczciwego zachowania się i reakcji na nieuczciwość akademicką innych*, „Chowanna” 2016, nr 46, s. 251–272.

20 A. Bandura, *Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities*, s. 1–3, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=73d25bebde133ec68ddfae3627aacf89489c1d2> [dostęp: 22.11.2024].

Albert Bandura opisuje każdy z mechanizmów odłączenia moralnego. Pochyla się nad uzasadnieniem moralnym, które jest rekonstrukcją swojego zachowania. Oznacza to, że sprawca niewłaściwy czyn uzasadnia poprzez akceptację wynikającą z działania w imię wyższych społecznych wartości czy moralnych celów. Wyrządzanie krzywdy innym jest postrzegane przez danego sprawcę w sensie jego ideologii – jako działanie w poczuciu obowiązku, przysłużenia się innym obywatelom, chronienia cennych wartości, ratowania ludzkości²¹.

Kolejnym działaniem będącym elementem moralnego odłączania się jest eufemistyczne nazewnictwo. Język odpowiada w tym przypadku za naznaczenie pewnych działań jako mniej lub bardziej okrutnych. Łagodne nazywanie swoich niemoralnych czynów sprawia, że są one bardziej akceptowane i dodatkowo minimalizują odpowiedzialność sprawcy. Sprawcy mogą również posługiwać się bezosobowymi formami nazywania zachowań, co powoduje, że odseparowują swój udział i winę od tychże czynów²².

Porównanie korzystne jest jednym z elementów zjawiska moralnego odłączania się. Sprawcy, chcąc wytłumaczyć swoje zachowania, stosują liczne porównania. Służą one ukazaniu kontrastu i przedstawieniu swoich działań jako odpowiednich. Posługują się jak najbardziej rażącymi porównaniami, aby ich niemoralne zachowanie wydawało się właściwe do ukazanego przykładu (np. historyczne wydarzenia, ludobójstwa itd.). Mają one działać na korzyść sprawcy i usprawiedliwiać jego czyny – szczególnie efektywne mogą być porównania ukazujące rzeczywiste (lub przyszłe) zagrożenia ze strony innych osób i owe działania jako przynoszące mniejsze szkody niż to zdarzenie, do którego mogłoby dojść. Usprawiedliwianie przez porównania oraz używanie eufemistycznego nazewnictwa są jednymi z silniejszych psychologicznych mechanizmów wyłączania moralnej kontroli²³.

Jednym ze sposobów jest również przeniesienie odpowiedzialności, czyli niejako ukrywanie i minimalizowanie roli sprawcy w wyrządzeniu krzywdy. Sprawcy poprzez to zjawisko odbierają swoje czyny jako te, które nie wynikają z własnej decyzji – nie postrzegają siebie jako rzeczywistych autorów zachowań. Przeniesienie odpowiedzialności powoduje oskarżanie innych, np. szeroko pojmowanych autorytetów, władz²⁴.

Bandura przytacza również działanie jako rozpraszanie odpowiedzialności, inaczej rozmywanie jej. Może ono odbywać się poprzez: podział pracy, decyzje grupowe i działania zbiorowe. Są to mechanizmy odpowiedzialne za działanie w grupie²⁵. W przypadku funkcjonowania seryjnych zabójców jest to zjawisko występujące stosunkowo rzadko, ponieważ najczęściej dokonują zabójstw samodzielnie.

Jednym ze sposobów osłabiania kontroli moralnej jest ignorowanie lub zniekształcanie konsekwencji. To zjawisko odnosi się głównie do efektów działań. Sprawcy dokonujący krzywdy wobec innych osób kierują się osobistymi korzyściami, przez co unikają konfrontacji z wyrządzoną szkodą i ją minimalizują. Jeśli to nie wystarcza, to ignorują skutki czynów i uznają je za nieprawdziwe. Zniekształcenia mogą także przybierać formę odbierania przez sprawcę jego zachowań jako pozytywnych i całkowicie usprawiedliwionych. Dodatkowo pojawić się może depersonalizacja ofiary (dehumanizacja), czyli niedostrzeganie w niej istoty ludzkiej. U sprawcy pojawia się element wyzbycia konieczności traktowania jej jako istoty ludzkiej. Takie zjawisko ułatwia dokonania zabójstwa sprawcy, ponieważ ich wewnętrzna „autocenzura” nie ogranicza możliwości zadawania cierpienia²⁶.

Warto zwrócić również uwagę na rolę przypisywania winy. Obwinianie innych osób, czynników sytuacyjnych, warunków społecznych może służyć usprawiedliwieniu. Sprawca może zostać postrzegany jako ofiara, która została zmuszona do niewłaściwego zachowania. Wówczas działanie niemoralne traktowane jest jako uzasadniona reakcja obronna. Decyzja nie jest zatem wyborem sprawcy, a jedynie

21 Tamże, s. 3.

22 Tamże, s. 3–4.

23 Tamże, s. 5.

24 Tamże, s. 5–6.

25 Tamże, s. 7.

26 Tamże, s. 7–8.

wymuszeniem przez występujące okoliczności²⁷. Kolejny raz pojawiają się element wyzwolenia od odpowiedzialności i skierowanie sprawstwa wobec wyższych celów.

Można zauważyć, że opisy możliwych zachowań i przekształceń prowadzących do usprawiedliwienia to pojęcia tożsame z wybielaniem. Odnoszą się do tłumaczenia, znoszenia winy z postaci sprawcy, łagodzenia odpowiedzialności czy braku postrzegania czynu jako szkodliwego.

Istotne jest zaznaczenie, że zjawisko moralnego odłączania się występuje jako proces, jednostka nie zmienia się od razu, a potrzebuje do tego czasu i powtarzalności danych zachowań. Zmiana następuje stopniowo, a przekształcenia mogą być subtelne, z początku niezauważalne²⁸. Warto również wspomnieć, że moralne odłączenie się może rozwinąć się już we wczesnych latach życia i prowadzić do zachowań antyspołecznych. Jednostki wówczas w mniejszym stopniu odczuwają poczucie winy za niewłaściwe zachowania, są mniej prospołeczne i skłonne do refleksji nad krzywdą, mogą posiadać wyższe skłonności do agresji oraz mieć niskie poczucie własnej skuteczności²⁹.

Albert Bandura wspomina o mechanizmach moralnego odłączania się, które nawiązują do uzasadniania swojego zachowania, opierając się na istniejących okolicznościach. Można przytoczyć tutaj przykład odbiorcy usprawiedliwiającego dewiacyjne zachowanie postaci seryjnego zabójcy w filmie czy serialu pomimo posiadania normy wyrażającej dezaprobatę do czynu morderstwa. Odczuwa w jakimś stopniu poczucie winy i dyskomfort, ponieważ akceptuje takie zachowanie postaci. Jednostka będzie chciała nie doprowadzać do tych negatywnych odczuć, dlatego też zastosuje różnego rodzaju techniki uzasadniające swoje postępowanie. Albert Bandura wspomina jednak głównie o moralnym odłączaniu się w stosunku do sprawcy. Tłumaczy, że mechanizmy te opisują postępowanie niezgodne ze standardami moralnymi oraz stosowaniem praktyk prowadzących do popełniania czynów dewiacyjnych, przy minimalnym (lub niewystępującym) uszczerbku na samoocenie czy poczuciu winy sprawcy³⁰.

5. Teoria dysonansu poznawczego

Uzasadnianie swojego postępowania jest silnie związane z teorią dysonansu poznawczego. Leon Festinger wysnuł twierdzenie odnośnie do przytoczonego zjawiska, pisał o niezgodności, sprzeczności między dwoma elementami poznawczymi, takimi jak np. myśli, uczucia, przekonania, wiedza o czymś. Późniejsze przekształcenia definicyjne pozwoliły określić dysonans poznawczy jako działanie spowodowane przez poczucie dyskomfortu. Dodatkowo można mówić tutaj o skutkach zaangażowania się w zachowanie, które nie jest zgodne z postrzeganiem siebie jako osoby działającej zgodnie z normami³¹.

Niepokojące konsekwencje może nieść za sobą sprzeczność u jednostki między tym, jak siebie postrzega, a tym, jak się zachowuje. Wówczas ma ona poczucie dyskomfortu, który najprawdopodobniej będzie chciała zredukować. Teoria dysonansu poznawczego przytacza sposoby owej redukcji. Należą do nich zmiana zachowania i uzasadnienie swojego zachowania. Pierwsza forma dotyczy zmiany, która przekształca dysonansowy element poznawczy, tak aby nie dostarczał już rozbieżności. Kolejne możliwości wskazują na zmniejszenie tegoż elementu na mniej sprzeczny i bardziej zgodny z zachowaniem. Jednostka może również dodać jakiś nowy składnik poznawczy, który będzie zgodny z jej działaniem. Jednakże zmiana zachowania nie jest łatwa do zrealizowania i wymaga od osoby wytrwałości w dążeniu do celu. Najczęściej ludzie redukują zatem dysonans poprzez usprawiedliwienie swojego działania. Niestety, uzasadnienia i formy tłumaczenia mogą nie być logiczne dla reszty społeczeństwa – owa jednostka nie liczy

27 Tamże, s. 11–12.

28 Tamże, s. 12.

29 Tamże, s. 15.

30 K. Walczak-Człapińska, „Moralne odłączanie się” i empatia świadków dręczenia rówieśniczego, „Szkoła Specjalna” 2022, nr 3, s. 193–205.

31 E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 1997, s. 81.

się z niczym, ponieważ jedyną chęcią jest zredukowanie dyskomfortu. Dlatego racjonalizacje mogą być zupełnie nierealistyczne, przedstawione za pomocą zaprzeczania, zniekształcania i usprawiedliwiania³².

Po dokonaniu określonej decyzji jednostka mierzy się z dysonansem poddecyzyjnym. Można definiować to zjawisko jako sprzeczność, która jest niejako aktywowana po podjęciu działania. Dyskomfort lub jakiegokolwiek wątpliwości są redukowane za pomocą podwyższenia atrakcyjności dla wybranej formy zachowania. Ocenę ujemną przypisuje się wówczas odrzuconej alternatywie. Warto zaznaczyć również, że im bardziej jest ważna dana decyzja, tym większy dysonans – powoduje to, że tym ciężiej jest odwrócić skutki znaczącej dla jednostki sytuacji. Konsekwencje pojawiają się wtedy w postaci większej potrzeby zredukowania dysonansu³³.

Aronson, Wilson i Akert wspominają również o możliwości zredukowania dysonansu poprzez uzasadnienie wysiłku. To sytuacje, gdy jednostka podejmuje jakiś trud, aby zdobyć określony cel. Zjawisko powoduje, że dana osoba dostarcza sobie koniecznej motywacji, aby dokonywać przekształceń. Warto pochylić się również nad pojęciem uzasadnień zewnętrznych oraz wewnętrznych. Pierwsze odnoszą się do wyjaśnień zachowania, wskazując na przyczynę, która jest poza zasięgiem tej osoby. Wewnętrzne natomiast to znoszenie dysonansu poprzez dokonanie zmiany w sobie (np. postawy lub zachowania). Co więcej, bardziej szkodliwe jest długotrwałe przekonywanie samego siebie, ponieważ wspomniana zmiana postawy (jako konsekwencja usprawiedliwiania) powoduje głębokie i trwałe przekształcenia. Redukcja dysonansu poznawczego, szczególnie ta powtarzająca się, może skutkować negatywnymi następstwami. Warto wspomnieć, że często u jednostek pojawia się także „pułapka racjonalizacji”. To zjawisko, podczas którego dana osoba ma tendencje do usprawiedliwiania swojego zachowania (również z przeszłości), mogącego prowadzić do nasilenia zgubnej racjonalizacji. Dzieje się tak, ponieważ jednostki chcą uniknąć myślenia o sobie jako kimś niemoralnym, dlatego będą powielać zachowania świadczące o tej nieszlachetności czy nieprzyzwoitości. W konsekwencji osoby zmniejszają dysonans, wklajając się w zniekształcenia uniemożliwiające im widzenie rzeczy takimi, jakie są w rzeczywistości. Ostatecznie prowadzi to do licznych niemoralnych działań³⁴.

Podsumowując, każdy człowiek dąży do podtrzymywania wysokiej samooceny. Potrzeba ta skłania często do zmiany swoich postaw lub zachowań. Gdy jednostka doświadcza napięcia spowodowanego dysonansem poznawczym, dąży do jego likwidowania. Wówczas usprawiedliwia swoje zachowanie, aby było ono zgodne z pozytywnym obrazem swojej osoby³⁵. Źródła powstawania owego napięcia mogą być różne, najczęściej jednak będą związane z podjęciem ważnej decyzji, włożeniem wysiłku w działanie, brakiem wystarczającego uzasadnienia, chęcią podtrzymania poczucia własnej samooceny. Wspomniane zachowania mogą nieść za sobą wiele negatywnych skutków, np. w postaci pułapki racjonalizacji.

W związku z podejmowanym tematem wybielania zachowań w kontekście zabójstw seryjnych należy przyjąć, że dysonans poznawczy powstaje jako skutek zachowania wbrew normie prawa karnego. Przestępstwo w sposób jednoznaczny pozwala naznaczyć dane działanie jako niezgodne z obowiązującymi zasadami – jest czynem o charakterze negatywnym i stanowi szkodę dla społeczeństwa. Wobec tego zapewnienie samego sprawcy o braku krzywdzących przesłanek jest całkowicie odmienne i sprzeczne ze stanem rzeczywistym. Co więcej, eliminacja dysonansu w postaci pogodzenia się sprawcy z jego karierą przestępczą powoduje większą łatwość w dokonywaniu kolejnych czynów. Wobec tego recydywista nie odczuwa tak silnej potrzeby redukcji jak osoba pierwszy raz popełniająca przestępstwo³⁶.

Dysonans poznawczy oddziałuje na sferę emocjonalną, ponieważ to tam powstaje sprzeczność pomiędzy przekonaniami, a rezultatem jest nieprzyjemne napięcie. Przekształcenie swojego zachowania jest bardzo trudne, dlatego najczęściej łagodzenie dysonansu poznawczego następuje w postaci uzasadniania

32 Tamże, s. 82–83.

33 Tamże, s. 84–88.

34 Tamże, s. 92–119.

35 Tamże, s. 121.

36 W. Poznaniak, *Zaburzenia w społecznieniu u przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1982, s. 167.

zachowania, m.in. za pomocą samousprawiedliwień. Najczęstszymi formami redukcji napięcia jest również przyjmowanie dodatkowych przekonań, bagatelizowanie sprzeczności (lub jednej z ich elementów), lekceważenie czy zniekształcenie dysonansowych informacji, pomniejszanie wagi problemu³⁷.

6. Zjawisko neutralizacji w kontekście filmów i seriali

Zauważalne jest, że w audiowizualnych dziełach kultury występuje neutralizacja w odniesieniu do postawy sprawcy wobec swoich czynów. Zjawisko to ma za zadanie niejako „wyzwolić” przestępczość, tym samym niwelując kontrolę moralną czy społeczną. Pojęcie neutralizacji w niniejszym artykule odnosi się również do odbiorcy jako osoby, która wybiela pewne zachowania u postaci seryjnych zabójców. Być może warto wspomnieć, że kreowane przez twórców postaci serialowe czy filmowe mają dostarczać widzom rozrywki, emocji, zainteresowania, refleksji – głównie w tych pozytywnych aspektach, aby przyciągały i zachęcały do oglądania. Jednakże tematyka przedstawiająca sprawców seryjnych nie może dostarczyć wszystkich tych komponentów, ponieważ jej przekaz i treść stanowią o brutalnych, okrutnych, szkodliwych zbrodniach. Gdy odbiorca decyduje się na spędzenie swojego czasu wolnego poprzez oglądanie danego dzieła, oczekuje danej formy rozrywki. Mniej lub bardziej świadomie będzie posiadał pozytywny obraz głównego bohatera (jest to postać, którą widuje najczęściej i najdłużej fabularnie obserwuje). Widz może być przekonany, że dana osoba w jakimś stopniu przyswoiła obowiązujące normy i potrafi funkcjonować w swoim otoczeniu – posiada własny „kodeks” moralny i nim kieruje się w życiu. Co ważne, odbiorca najczęściej zwraca uwagę na cechy pozytywne (np. skromność, uczciwość). Przedstawiony świat i wydarzenia są jedynie fabułą wykreowaną na potrzebę filmu czy serialu, nawet gdy są inspirowane prawdziwymi zdarzeniami – dzieła kultury stwarzają historię, czyli w jakimś stopniu fikcję. Łagodniejsze postrzeganie bohaterów lub ich działań w filmach czy serialach może prowadzić do przekładania tych odczuć na świat rzeczywisty, a wówczas prowadzić do usprawiedliwiania czy tłumaczenia sprawców.

Duża część teorii kryminologicznych pojmuje usprawiedliwianie i tłumaczenie czynów przestępczych jako zabezpieczenie się sprawcy przed ewentualnymi moralnymi rozterkami. Gresham Sykes i David Matza przedstawiają koncepcję teorii neutralizacji, która odnosi się do rozumowania przestępcy. Uważają, że osoba, która popełnia czyn dewiacyjny, działa poprzez nieuświadomione mechanizmy odpowiadające za wyłączenie odpowiedzialności karnej. Innymi słowy, dochodzi do usprawiedliwienia swojego działania w oczach sprawcy. Zjawisko pozwala obronić się przed potępieniem – to pewnego rodzaju mechanizm samoobrony. Samo funkcjonowanie technik neutralizacji jest wyjaśniane jako „działanie w taki sposób, że «zawiesz» obowiązywanie normy w danym konkretnym przypadku i sprawca może akceptować naruszenie normy, którą generalnie aprobuje i czuje się z nią abstracto związany”³⁸.

Literatura przedstawia wiele technik neutralizacji, jednakże chciałabym skupić się na tych wskazanych przez Sykesa i Matzę. Pozwolę sobie przekształcić przytoczone rozumienie, aby móc je odnieść do obserwatora zachowań przestępczych w filmach oraz serialach. Pierwszą z nich jest zaprzeczanie odpowiedzialności – inaczej zanegowanie własnej winy. Może dotyczyć poczucia jednostki, że dane przestępstwo jest powodem sił leżących poza możliwościami kontroli tej osoby. Takie tłumaczenie powoduje brak poczucia odpowiedzialności za działanie wbrew normom i prawu³⁹. W rozumieniu odbiorcy filmów i seriali owa neutralizacja wiązałaby się z kreowaniem przez widza takich tłumaczeń, które umożliwiłyby postrzeganie sprawcy jako osoby nieponoszącej osobistej odpowiedzialności za te dewiacyjne zachowania. Może nastąpić sytuacja, w której jednostka odbierze postać seryjnego zabójcy jako osobę zmuszoną do wykonania danego czynu, ponadto kierowaną przez nacisk zewnętrzny, uwarunkowania sytuacyjne, wobec których jest bezsilna.

37 T. Adamczyk, *Świadomość moralna*, [w:] J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, Nomos, Kraków 2015, s. 836.

38 Z. Hólda, Z. Welcz, *Kryminologia. Część I*, Naczelna Organizacja Techniczna, Lublin 1983, s. 133.

39 Tamże.

Kolejna forma usprawiedliwiania zachowań to zaprzeczenie krzywdy. Sprawca nie zauważa szkody we własnym zachowaniu – sądzi, że dany czyn nie niesie negatywnych konsekwencji. Można w tym przypadku również mówić o sytuacji, gdy ta osoba dopuszcza określone formy przekroczeń norm⁴⁰. Odnosi się to również do minimalizowania wyrządzonej krzywdy, a także podważania szkodliwości ze strony postaci sprawcy czy sprzeciwiania się niej.

Następną techniką neutralizacji wymienioną przez Sykesa i Matzę jest zaprzeczenie ofiary. Niekiedy w literaturze występuje jako odrzucenie istnienia ofiar. Jak sama nazwa wskazuje, racjonalizowanie polega na przekonaniu, że cierpienie wywołane przestępstwem nie jest czymś złym, nagannym⁴¹. Jest to bardzo ważne zjawisko, ponieważ w odniesieniu do postaci sprawców prezentowanych w filmach i serialach ich ofiary są dla odbiorcy fizycznie nieobecne. Gdy postać ofiary jest abstrakcyjna, istnieją większe prawdopodobieństwo i łatwość do jej odrzucenia, tym samym do braku przekonania o szkodliwości czynu wobec jednej osoby czy grupy osób. Dodatkowo w tym rozumowaniu odbiorca może postrzegać sprawcę jako osobę prawą i przyzwoitą, ponieważ jego działania niosą za sobą ważną wartość i mają na celu zaprowadzenie porządku tudzież sprawiedliwości. Wówczas to ofiara jest winna i w żaden sposób nie jest pokrzywdzona, wręcz przeciwnie – może być percypowana jako stwarzająca zagrożenie czy prowokująca.

Czwartym typem jest potępienie potępiających – owa technika polega na krytykowaniu przez sprawcę osób, które negatywnie określają jego działanie. Jest to wyraz tłumienia poczucia, że nie zachowuje się on właściwie⁴². W odniesieniu do sprawców seryjnych może występować przekonanie o niesłuszności zlecenia wykonania wyroku kary pozbawienia wolności. Formy wyrażania sprzeciwu przez odbiorców są różne, np. dyskusja na forach internetowych, w której dana osoba przyjmuje stanowisko potępiające pracę służb śledczych policji, sądów i uważa, że skazanie jest niesłuszne.

Ostatnia forma zachowania – powołanie się na wyższe racje – określa neutralizowanie kontroli (zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej) z uwagi na inne okoliczności, które są w danym momencie ważniejsze niż respektowanie norm prawnych lub moralnych. Naganne zachowanie jest wynikiem konfliktu wewnętrznego, gdzie sprawca dokonuje wyboru i decyduje się na wypełnienie sytuacji dla niego bardziej wiążącej⁴³. W odniesieniu do odbiorcy filmów i seriali usprawiedliwianie odbywa się poprzez przyznanie, że funkcjonowanie w danych grupach społecznych najdotkliwiej oddziałujące na sprawcę. Jest on zatem „zmuszony” do złamania zasad i wypełnienia woli najbliższego otoczenia. Odbiorca może również traktować dokonywanie morderstw jako formę odreagowania, rozładowania napięcia spowodowanego wszystkimi naciskami ze strony najbliższych osób, tym samym tłumaczy okoliczności zachowania.

Ciekawą perspektywę na neutralizację dewiacyjnych zachowań przedstawia również Przemysław Piotrowski, który wskazuje na takie strategie jak obrona konieczności dokonania czynu, obrona bilansu, zaprzeczenie sprawiedliwości lub potrzeby obowiązywania prawa, twierdzenie, że „wszyscy to robią”, oraz roszczenie sobie praw⁴⁴. Uważam, że przytoczone sposoby myślenia mogą pojawiać się u jednostek w życiu codziennym nie tylko w odniesieniu do ciężkich postaci przestępstw, lecz także np. kłamstwa, chęci obronienia bliskiej osoby czy niedotrzymania obietnicy. Dlatego też mogą być odruchową reakcją na fabułę filmu lub serialu. W niniejszej pracy rozważania dotyczą jednak głównie filmowych czy serialowych postaci sprawców i w kontekście ich odbiorców chciałabym przekształcić podane sposoby myślenia.

Obrona konieczności dokonania czynu jako strategia zachowań może powodować, że jednostka będzie postrzegała czyny postaci seryjnego zabójcy jako spowodowane wyższymi racjami oraz takie, które były konieczne dla zachowania równowagi w życiu – podobnie jak w przypadku wcześniej wspomnianej teorii Greshama Sykesa i Davida Matzy.

40 Tamże, s. 134.

41 Tamże.

42 Tamże.

43 Tamże.

44 A. Sikorska, *Techniki neutralizacji przestępstw stosowane przez dilerów substancji psychoaktywnych – analiza wybranych przypadków*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 2, s. 145–162.

Kolejna – obrona bilansu – pozwala odbiorcy na pewną kalkulację związaną z perspektywą czasu (lub z upływem fabuły, zakończeniem serialu). Jednostka kończąca oglądanie (gdy ma świadomość całości fabuły) może stwierdzić, że działanie seryjnego sprawcy niosło za sobą jakieś pozytywne skutki. Może to być związane ze zdjęciem z niego winy, z usprawiedliwianiem czy tłumaczeniem czynów. Przykładów wybielania może być wówczas wiele – np. gdy fabuła ukazywała, że sprawca głęboko żałuje swoich czynów; gdy postać zabójcy była krzywdzona przez otoczenie i to spowodowało, że musiał on odreagować; gdy fabuła ukazywała, że postać była wcześniej „skazana” na taki los, gdyż w jej rodzinie pojawiły się przestępcze skłonności od kilku pokoleń. Możliwości jest dużo, ponieważ autorzy filmów i seriali posiadają wiele różnych perspektyw na ukazywanie postaci seryjnego zabójcy oraz jego motywacji.

Trzecią formą usprawiedliwiania jest zaprzeczanie sprawiedliwości lub potrzeby obowiązywania prawa – polega głównie na postrzeganiu obowiązujących norm prawnych przez jednostkę jako bezsensownych, dlatego też ich złamanie nie powoduje naznaczenia osoby jako dewianta.

Strategia tłumaczenia, że „wszyscy to robią”, odnosi się do postrzegania sprawcy jako ofiary, czyli jedynej osoby, która doświadcza napiętnowania ze względu na zabronione zachowanie, którego dokonują również inne jednostki. Odbiorca zauważa niesprawiedliwość, ponieważ nie każdy popełniający ten sam czyn poniesie za niego tę samą karę.

Ostatnim przykładem strategii jest roszczenie sobie praw. Jest ono związane z kwestionowaniem ofiary. W tym przypadku to sprawca jest postrzegany jako ofiara, a jego czyny tłumaczone są odwetem i wymierzeniem sprawiedliwości. Przykładem może być sytuacja, gdy sprawca był obiektem przemocy w szkole, a gdy dorósł, popełnia morderstwo, aby zemścić się na osobach, które były jego oprawcami. Może to ukazywać, że dane cierpienie niejako im się „należało”.

Każdy odbiorca dzieł kultury posiada swój własny system wartości, przekonania i doświadczenia, dlatego też każdy będzie odbierał je subiektywnie. Jednakże to, co oddziałuje na wszystkie jednostki i ich sposób postrzegania danych działań, to – jak wspomina Thomas Jones – znajomość sytuacji osób, które są zaangażowane w problem i/lub spostrzegane podobieństwo własne do tych osób⁴⁵. Często bohaterowie dzieł kultury posiadają takie cechy, które umożliwiają budowanie więzi z odbiorcą. Ludzie mają skłonność do przypisywania mniejszej odpowiedzialności sprawcom, którzy wydają się do nas podobni lub są nam w jakiś sposób bliscy (społecznie, kulturowo, fizycznie, psychologicznie). Większa moralna odpowiedzialność jest zatem „rzucana” na osoby zupełnie odmienne. Wpływa to na skłonność do usprawiedliwiania sprawcy, bronięcia go, a także na postawę wobec ofiary (np. oskarżania)⁴⁶.

Wybielanie dotyczy różnych zachowań, aczkolwiek do tych najbardziej widocznych można zaliczyć: neutralizację, usprawiedliwianie, tłumaczenie czy znoszenie winy z postaci sprawcy. Filmy czy seriale odnoszące się do seryjnych zabójców mają specyficzną treść, w której występuje wiele przemocy. Niektóre z nich ukazują jednoznacznie sprawcę jako potwora, osobę niemoralną, okrutną, ale istnieją także te, w których postać zabójcy jest pewną metaforą, bohaterem skłaniającym do refleksji. Wielokontekstowość treści czy ich metaforyczny charakter mogą prowadzić do pewnej formy dysonansu poznawczego u jednostki – z jednej strony treści odnoszą się do brutalnych zbrodni, z drugiej jednak odbiorca filmu/serialu nawiązuje więź z postacią sprawcy. U widza może zaistnieć wówczas negatywne napięcie spowodowane niezgodnością elementów (np. sprzeczność z własnym systemem wartości). Nie wszyscy będą mieli jednakowe reakcje, jednakże część odbiorców będzie dążyła do zredukowania owego napięcia, które może odbywać się poprzez różne sposoby. Jak już wcześniej wspomniano (według teorii Festingera), przykładami obniżania stanu pewnego niepokoju, rozdrażnienia są: zmiana zachowania na takie, które jest zgodne z dysonansowym elementem poznawczym, uzasadnienie zachowania poprzez zmianę sprzecznego elementu na bardziej zgodny z zachowaniem oraz wyjaśnienie działania przez wygenerowanie nowych

45 T.M. Jones, *Ethical Decision Making by Individuals in Organizations. An Issue-contingent Model*, „Academy of Management Review” 1991, t. 16, nr 2, s. 376-377.

46 A. Chudzicka-Czupala, *Psychologiczne i moralne uwarunkowania ocen etycznych oraz intencji sprawcy przemocy w relacjach interpersonalnych w organizacjach*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, t. 19, nr 1, s. 135–147.

fragmentów poznawczych (odpowiadających wartościom, zachowaniu), aby były one wspierające. Warto zaznaczyć, że zmiana zachowania jest trudna i łatwiejszym rozwiązaniem napięcia może być uzasadnienie zachowania, czyli poszukiwanie wiarygodnych i racjonalnych usprawiedliwień⁴⁷. Ostatecznie warto jednak zaznaczyć, że istnieje wiele czynników, które decydują o reakcji odbiorcy oraz o tym, że widz będzie posiadał tendencję do wybielania zachowań postaci sprawców seryjnych.

Być może wybielanie jest również pewną reakcją obronną na ekspozycję na treści brutalne. Odbiorca oglądający drastyczne sceny w filmach czy serialach może próbować je tłumaczyć i usprawiedliwiać głównego bohatera – sprawcę seryjnego. Brak fizycznego połączenia, czyli jedynie wyobrażania sobie różnych scenariuszy, późniejszej refleksji i zadumy nad fikcyjną treścią mogą oddziaływać na mniejsze zrozumienie brutalnych scen. Ogromne znaczenie mają: dojrzałość odbiorcy, jego zdolność do empatii, a także montaż, intencje twórców, dobór aktorów, odwołania do realnych zdarzeń lub jedynie fantazji autorów.

7. Manipulacja

Filmy i seriale są dziełami złożonymi pod względem estetycznym, audiowizualnym, znaczeniowych, technologicznym, dlatego też mogą pełnić wiele funkcji i odnosić się do różnorodnej problematyki. Posiadają liczne założenia co do samego oddziaływania na widza. Sposób odbioru tych tekstów kultury jest zatem subiektywny i odmienny dla każdej jednostki. Co więcej, odbiorca sam podświadomie poszukuje ważnych dla niego odniesień, głównie indywidualnych kontekstów kulturowych, a do tego aktywnie tworzy znaczenia i emocjonalnie przeżywa dzieło⁴⁸.

Zauważalne jest, że zjawisko wybielania powiązane jest z manipulacją. Warto podkreślić, że sam proces tworzenia dzieł kultury również ją zawiera. Piotr Kletowski wspomina, że „manipulacja i perswazja są nieodłącznymi elementami tworzenia sztuki filmowej, bez których kino nie może w ogóle istnieć, nie może formułować przekazu i zasadniczo wpływać na odbiorcę”⁴⁹. Tworzenie filmów i seriali jest ściśle związane ze stosowaniem montażu, gradacji planów oraz doбором odpowiednich aktorów – wszystko to, aby wywołać określone uczucia czy reakcje u widza. Wobec tego każde dzieło sztuki zawiera w sobie element sugestii. Jednakże ludzie posiadają własny system wartości i przekonań, więc często przedstawiane treści pozostawiają pewną dowolność interpretacyjną. Autorzy zawsze od początku tworzenia posiadają swoją własną wizję i pragną ją przekazać. Jednakże ich utwory są bogate w skomplikowane wątki, które dają przestrzeń do refleksji. Dzieła popkultury nie zamykają zatem możliwości własnej interpretacji czy krytyki z nią związanej.

Manipulacja potocznie rozumiana jest jako coś negatywnego, kojarzącego się z kłamstwami, obłudą, spiskami, zawikłaniem, knowaniami, machlojkami, gierkami, knuciem, matactwem, kanciarstwem, oszustwem⁵⁰, dlatego też ludzie nie chcą być jej poddawani. Nie zawsze jednak manipulacja jest zła, a co więcej – występuje bardzo często w różnych dziedzinach życia. Odwołam się tutaj do manipulacji artystycznej, która wyrażana może być poprzez przedmioty, obrazy, dźwięki itd. w celu wywarcia wrażenia na innych. W przypadku filmów i seriali oddziałuje na widza przez inne osoby (aktorów), idee, informacje. Ta forma manipulacji silnie związana jest również z manipulacją społeczną. Odróżnia je od siebie to, że artystyczna jest świadomym wyborem, w którym odbiorca doświadcza różnorodnych stanów emocjonalnych (np. doznanie piękna, napięcie, radość, smutek, empatię, przyjemność). Andrzej Mirski uważa, że wspomniana forma jest raczej nieszkodliwa, a wręcz potrzebna i uzasadniona, gdy nie przekracza norm

47 W. Wypler, *Oszukiwanie podczas sprawdzianów wiedzy a samoocena i tendencja do usprawiedliwiania zachowania u studentów*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 24, s. 111.

48 B. Skowronek, *Ciało, emocje, rozum – raz jeszcze o mechanizmach odbioru filmu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, nr 2, s. 163–174.

49 P. Kletowski, *Kino jako sztuka artystycznej manipulacji – analiza zjawiska na przykładzie wybranych filmów kinematografii radzieckiej, niemieckiej i amerykańskiej*, [w:] J. Aksman (red.), *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2010, s. 225–236.

50 *Synonim manipulacja*, <https://synonim.net/synonim/manipulacja> [dostęp: 22.05.2024].

(np. indoktrynacji). Manipulacja artystyczna (poprzez jej świadomość) dostarcza odbiorcy możliwości rozwoju, pogłębienia refleksji, głębszych doznań estetycznych, a także pozwala powiązać krytycyzm z doznaniem⁵¹. W perspektywie takiej percepcji jest ona bardziej budująca niż groźna czy destrukcyjna.

Przeglądając się manipulacji w odniesieniu społecznym, można mówić o kontekście innego człowieka czy grupy ludzi i wpływu na dokonywanie zmian w ich sferze emocjonalnej czy behawioralnej⁵². Takie oddziaływanie może występować w postaci negatywnej. Celem wówczas jest zaszkodzenie danemu obiektowi, przez co manipulacja może być postrzegana jako nieetyczna, ponieważ odnosi się do wykorzystania innej jednostki. Jednakże nie jest ona jedynym rodzajem, wyróżnia się również manipulację neutralną i życzliwą. Pierwsza z nich, w przeciwieństwie do manipulacji szkodliwej, nie stawia swoich działań ani na korzyść, ani na poniesienie jakiegokolwiek stratu. Jest ona najczęściej zjawiskiem nieuświadomionym przez nadawcę, a do tego nie przynosi korzyści kosztem odbiorcy. Życzliwa manipulacja odnosi się do nawiązywania bliskich kontaktów z drugą osobą, zawsze w warunkach przejrzystych i przystępnych dla obu stron⁵³. Wówczas wszystkie działania wynikają z troski, chęci pomocy i chronienia drugiej osoby.

Filmy i seriale jako wytwory kultury zawierają w sobie różne rodzaje manipulacji. Ukazywanie bohaterów związane jest z określoną, wcześniej przyjętą ideą twórcy. Sugestia zawiera się w drobnych zmianach montażu, wyznaczaniu tempa akcji, nadawaniu znaczeń szczegółom – drobnym gestom, mimice twarzy itp. Estetyczne walory mogą w pewien sposób przyćmiewać rozważę widza. Skoncentrowanie na rytmie, muzyce, choreografii, słowach może być tak silne i atrakcyjne, że odbiorca skupia uwagę jedynie na walorach estetycznych. Te zaś dają przyjemność, satysfakcję, rozkosz i pomimo przedstawianych negatywnych działań całość dostarcza doznań pozytywnych⁵⁴.

Najczęściej występuje manipulacja artystyczna, a jak już wcześniej wspomniano – nie musi ona być negatywna. Warto podkreślić, że zamiar jej stosowania w tekstach kultury ma na celu wywołanie u odbiorcy refleksji i zadumy. Samo stosowanie manipulacji i fakt jej występowania nie są destrukcyjne. Ważne są kontekst i intencje jej nadawcy. W większości przypadków wykorzystywania jej w dziełach kultury nie można mówić o szkodliwym aspekcie, gdyż twórcy zamierzają zachęcać do rozwoju odbiorcę. Co więcej, świadomy manipulacji widz będzie potrafił ją z łatwością wychwycić i pogłębić własną interpretację.

W odniesieniu do sprawców seryjnych trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jakie zabiegi manipulacyjne stosują twórcy. Wizerunek seryjnego zabójcy w filmach czy serialach może być kształtowany różnorodnie i ukazwany z różnych perspektyw. Obecnie twórcy starają się sprostać oczekiwaniom wymagających odbiorców, ciężko więc wyodrębnić jeden określony wzór. Postaci sprawców ulegają ciągłym przekształceniom i trudno wskazać, który z nich występuje najczęściej.

8. Opis badania

Badania zostały przeprowadzone w strategii ilościowej, z uwagi na umożliwienie trafnego i rzetelnego przedstawienia badanego zjawiska i jego oceny. Dane opracowane zostały przy użyciu statystyki, która daje możliwość dokładnego myślenia i działania oraz większej jednoznaczności w interpretacji uzyskanych informacji⁵⁵. Przedmiotem poznania w niniejszej pracy są opinie adolescentów i młodych dorosłych, które odnoszą się do prezentacji zjawiska wybielania postaci seryjnych zabójców w filmach oraz serialach. Obiektem badania są zatem adolescenti i młodzi dorośli w wieku 13–23 lat. Podany przedział wiekowy uwzględnia osoby, które dojrzewają w obecności wszelkich mediów, w kulturze filmów oraz seriali. Posłużyłam się metodą sondażu diagnostycznego, techniką ankiety, narzędziem był autorski kwestionariusz ankiety. Przy pytaniach o opinię zastosowałam skalę szacunkową Likerta. Narzędzie było zweryfikowane,

51 A. Mirski, *Percepcja różnych rodzajów manipulacji*, [w:] J. Aksman (red.), *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2010, s. 83–98.

52 A. Mirski za R.B. Cialdini, *Wytwarzanie wpływu na ludzi*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

53 A. Mirski, *Percepcja różnych...*, s. 87–89.

54 P. Kletowski, *Kino jako sztuka...*, s. 229–232.

55 M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.

jego merytoryczność była dostępna – możliwa do zrozumienia dla osób badanych. Badania pilotażowe potwierdziły zasadność pytań.

Pierwszym celem badań było poznanie opinii na temat występowania wybielania w stosunku do postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Kolejnym celem było zbadanie sposobu prezentowania sprawców zabójstw seryjnych w filmach i serialach w opiniach badanych oraz sposobu odbioru prezentowanych postaci. Cele odnosiły się również do poznania opinii o wybielaniu zachowań sprawców przez twórców wspomnianych dzieł kultury i poznania preferowanych tytułów filmowych oraz serialowych oglądanych przez badanych.

Główny problem badawczy odnosił się do opinii badanej młodzieży oraz młodych dorosłych odnośnie do pojawienia się zjawiska wybielania zachowań oraz wizerunku seryjnych zabójców w filmach i serialach. Dodatkowo, aby umożliwić rzetelną analizę odpowiedzi badanych, zostało zamieszczone pytanie odnośnie do oglądanych filmów i seriali – z uwzględnieniem konkretnych tytułów. Działanie to pozwoliło sprawdzić, czy opinie kształtowane są na podstawie tych samych tekstów kultury.

Pytania brzmiały następująco:

- W jaki sposób filmy i seriale najczęściej przedstawiają seryjnych zabójców w opiniach badanych osób?
- W jaki sposób badani odbierają prezentowanych seryjnych zabójców w filmach i serialach?
- Czy w opinii badanych pojawia się tendencja do wybielania czynów seryjnych zabójców przedstawionych w filmach i serialach?
- Czy w opinii badanych twórcy filmów i seriali wybielają postaci seryjnych zabójców w swoich dziełach?
- Jakie są preferowane przez badanych filmy i seriale prezentujące seryjnych zabójców?

W badaniu określiłam granice wiekowe, w których mieszczą się osoby od 13. do 23. roku życia. Dobór badanych był losowy – zapewnił wszystkim osobom jednakową szansę na dostanie się do próbki⁵⁶. Kwestionariusz był udostępniony online, co umożliwiło zebranie odpowiedzi w nieograniczonych lokalizacyjnie warunkach. Link do ankiety został opublikowany za pośrednictwem portali takich jak: Facebook, Twitter (obecnie X), Instagram. Dobór tychże social mediów jest związany z tym, że osoby młode spędzają w ich przestrzeni dużo czasu i ułatwiło to szybkie zebranie odpowiedzi. Kolejnym argumentem odpowiadającym za udostępnienie kwestionariusza na wymienionych portalach jest to, że posiadają one możliwość segregowania postów ze względu na ich treść i temat – m.in. poprzez hashtagi i grupy tematyczne. Odnosiłam się m.in. do grup: „Serialomaniak – Oglądamy Seriale”, „Kocham Filmy”, „Gif z Tumblr – jaki to film?”, „Matura 2023 – wszystkie przedmioty”, „Egzamin ósmoklasisty 2023”, „Uczniowie LO i Technikum”. Wszystkie grupy i powiązane z nimi tagi były jednymi z częściej występujących w tamtym czasie wśród przytoczonych portali, a określenia związane z egzaminem maturalnym czy ósmoklasistów wybrałam, aby dotrzeć do określonej grupy wiekowej.

W badaniu ostatecznie wzięło udział 213 osób – 95 (44,6%) w przedziale wiekowym 20–23 lat, 88 (41,3%) osób w wieku 16–19 lat oraz 30 (14,1%) w 13–15 lat. W analizie uwzględniono zmienną demograficzną, którą był wiek – z uwagi na to, że pozostałe względne występowały w niskiej liczbie lub nie różnicowały liczebności. Jediną związaną z tym prawidłowością, na którą chciałabym zwrócić uwagę, jest to, że większość ankietowanych to kobiety. Było ich 85,4% spośród badanych – może to mieć znaczenie na odbiór badania w perspektywie płci.

9. Analiza preferencji badanych odnośnie do wyborów filmów i seriali prezentujących seryjnych zabójców

Chciałabym rozpocząć od analizy oglądanych przez badanych filmów i seriali o seryjnych zabójcach, aby umożliwić wskazanie, czy ich stwierdzenia będą dotyczyły tych samych lub w większości podobnych

56 K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Editions Spotkania Spółka, Warszawa 2016, s. 117.

do siebie pozycji. Badania skupiały się na poznaniu opinii osób w wieku 13–23 lat, dotyczącej występowania zjawiska wybielania postaci seryjnych sprawców, a w kwestionariuszu ankiety zostało zawarte pytanie odnoszące się do wskazania oglądanych filmów i seriali. Badani mieli do wyboru (wielokrotnie) następujące tytuły filmów: *Psychoza* (1960), *The Killing of America* (1981), *Henry: Portret seryjnego mordercy* (1986), *Rozważny nieznajomy* (1986), *Milczenie owiec* (1991), *Złapać mordercę* (1992), *Siedem* (1995), *American Psycho* (2000), *Ed Gein* (2000), *Bezlitosny morderca* (2002), *Dahmer* (2002), *Speck* (2002), *Monster* (2003), *Helter Skelter* (2004), *Wolf Creek* (2005), *Pachnidło: Historia mordercy* (2006), *Samotne serca* (2006), *Zodiak* (2007), *Nocny Łowca* (2016), *Pierwszy śnieg* (2017), *Podły, okrutny, zły* (2019). Chciałabym również zaznaczyć, że mieli oni możliwość wpisania własnych propozycji. Z takiej opcji skorzystały wszystkie grupy wiekowe. Największą liczbę dodatkowych pozycji filmów wypisały osoby w wieku 20–23 lata.

Analiza odpowiedzi wykazała, że najczęściej zaznaczanymi filmami wśród przedziału 13–15 lat były: *Zodiak* (2007), *Dahmer* (2002), *American Psycho* (2000) oraz *Złapać mordercę* (1992). To dość ciekawe, ponieważ oznacza to, że najmłodsza grupa wiekowa nie ogranicza się do wyborów nowszych produkcji, a interesują ją również te starsze. Dodatkowo warto wspomnieć, że osoby te nie oglądały pojedynczych filmów, a ich głosy świadczyły często o wskazywaniu na więcej niż jeden. Co więcej, nie stosowały się do ograniczeń, które występują w związku z przedstawianiem sprawców seryjnych – brak możliwości oglądania poniżej określonego wieku.

Badani w grupie 16–19 lat także nie ograniczali się do pojedynczych tytułów. Można stwierdzić, że wykazują zainteresowanie tematyką postaci seryjnych zabójców w filmach, ponieważ oprócz zaznaczania kilku pozycji wpisywali również swoje. Najczęściej wskazywaną odpowiedzią było oglądanie *Zodiaka* (2007), *Milczenia owiec* (1991), *Dahmera* (2002) i *American Psycho* (2000).

Najstarsi wśród badanych byli grupą, która wybrała najwięcej spośród przedstawionych utworów audiowizualnych względem pozostałych. Nie wykazywali oni również dysproporcji pomiędzy preferencjami co do nowszych lub starszych pozycji. Najczęściej oglądanymi przez nich filmami były: *Milczenie owiec* (1991), *Zodiak* (2007), *Pachnidło: Historia mordercy* (2006) oraz *Dahmer* (2002).

W odniesieniu do seriali trudno jest oceniać je poprzez czas, w którym powstały, ponieważ zaczęły stosunkowo późno zyskiwać popularność – dopiero w XXI w. Skupianie się na postaci seryjnych zabójców w wieloodcinkowej odsłonie jest zjawiskiem ciągle się rozwijającym – są wytworem nowszym niż filmy. Odnosnie do seriali badani w kwestionariuszu mieli możliwość wielokrotnego wyboru spośród: „*Dahmer – Potwór: Historia Jeffreya Dahmera, Rozmowy z mordercą: Taśmy Johna Wayne’a Gacy’ego, Synowie Sama: Droga w mrok, Wąż, Kasztanowy ludzik, Des, The Confession Killer, Ostre przedmioty, Umysł mordercy: jak rodzi się zło?, Upadek, Manhunt: Unabomber, Mindhunter, American Horror Story, Dexter, Hannibal, Bates Motel, Rozmowy z mordercą: Taśmy Teda Bundy’ego, Richard Ramirez: Polowanie na seryjnego mordercę, Czarny ptak*. Tutaj również mogli przedstawiać własne propozycje.

Odpowiedzi osób w wieku 13–15 lat pokazują, że obejrzały one mniej seriali względem filmów. Wskazywały częściej na seriale inspirowane prawdziwymi zdarzeniami niż na te kreujące fikcyjne postaci. Największa liczba odpowiedzi dotyczyła następujących obejrzanych seriali: *Dahmer – Potwór: Historia Jeffreya Dahmera, Rozmowy z mordercą: Taśmy Teda Bundy’ego, American Horror Story* oraz *Rozmowy z mordercą: Taśmy Johna Wayne’a Gacy’ego*. Co ciekawe, wymienione seriale zastrzegają ograniczenia wiekowe – wymagają od odbiorcy posiadania co najmniej 16. roku życia. Prezentują brutalny język, drastyczne sceny, przemoc, nagość itp.

Analizując wyniki przedziału wiekowego 16–19 lat, można zauważyć, że respondenci dawali najczęściej własnych propozycji względem pozostałych. Najczęściej wybieranymi serialami z listy były: *Dahmer – Potwór: Historia Jeffreya Dahmera, Rozmowy z mordercą: Taśmy Teda Bundy’ego, American Horror Story* i *Rozmowy z mordercą: Taśmy Johna Wayne’a Gacy’ego* – tak samo jak w przypadku najmłodszych badanych.

Ostatnia grupa wiekowa jest ponownie tą, która wskazała na największą liczbę oglądanych seriali. Wśród ich odpowiedzi przeważały: *Dahmer – Potwór: Historia Jeffreya Dahmera, American Horror Story*,

Rozmowy z mordercą: Taśmy Teda Bundy'ego oraz *Hannibal*. Można stwierdzić, że to kolejna grupa, która wybierała seriale inspirowane prawdziwymi wydarzeniami, a także te mogące być opartymi na wykreowanych postaciach i sytuacjach.

Analiza umożliwiła stwierdzenie, że wśród wybieranych seriali we wszystkich grupach wiekowych występowały najczęściej te same tytuły. Ponadto charakteryzowały się one fabułą inspirowaną prawdziwymi zdarzeniami, realnymi postaciami sprawców seryjnych oraz ich ofiarami.

Wyniki zebrane za pomocą autorskiego kwestionariusza ankiety pozwoliły stwierdzić, że badani są zainteresowani zarówno filmami, jak i serialami przedstawiającymi postaci seryjnych zabójców. Są to osoby ze wszystkich grup wiekowych – od 13 do 23 lat. Można wysnuć wniosek, że szczególnie chętnie wybierają audiowizualne dzieła popkultury, które nawiązują do prawdziwych wydarzeń, sytuacji i osób. Ponadto wszystkie grupy wiekowe największą liczbą głosów wskazały na te same lub podobne filmy oraz seriale. Oznacza to, że dalsze odpowiedzi badanych dotyczyć będą niejako tożsamyh oglądanych tekstów popkultury. Jednakże dość niepokojące i warte zwrócenia uwagi wydaje się zainteresowanie wspomnianymi filmami i serialami przez osoby od 13. do 15. roku życia, ponieważ nie stosują się one do ograniczeń wiekowych występujących w danych tytułach (przeważnie wymagane jest posiadanie co najmniej 16 lat). Warto również zaznaczyć, że najmłodsza grupa wiekowa była najmniej liczną spośród pozostałych (ok. 14,1% ze wszystkich badanych). Być może pozostałe osoby stosują się do wspomnianych ograniczeń, a ci, którzy tego nie robią, są zainteresowani filmami i serialami o tematyce seryjnych zabójców.

10. Analiza i interpretacja opinii badanych na temat sposobów przedstawiania postaci seryjnych sprawców w filmach i serialach

Sposoby przedstawiania wizerunku seryjnych zabójców w filmach i serialach zostały podzielone na cztery kategorie. Pierwszą z nich jest ukazywanie sprawców zgodnie z normą, odzwierciedlając rzeczywiste zachowania czy postawy, prezentując fakty w sposób rzetelny oraz wiarygodny. Następną kategorią jest ukazywanie postaci niezgodnie z prawdą, zakłamując rzeczywistość, upiększając wizerunek, zmyślając i przesadzając – w rozumieniu wizerunku wykreowanego przez twórców aniżeli odzwierciedlającego prawdziwe zdarzenia. Kolejną kategorią opinii badanych dotyczącą przedstawiania postaci seryjnych zabójców jest ich prezentacja jako osoby pozytywne, dobre, łagodne, niegroźne, w sposób pobłażliwy, zachęcający, sprzyjający, interesujący, wzruszający. Ostatnia kategoria wskazuje na cechy negatywne, złe, potraktowanie niewyrozumiale, nieczule, nadmiernie okrutnie, odpychająco, ukazując sprawców jako potwory.

Analiza danych grupy wiekowej 13–15 lat wykazała, że większa liczba (52,3%) odpowiedzi badanych odnosi się do potwierdzenia, że seryjni zabójcy są w filmach i serialach przedstawiani w sposób zgodny z rzeczywistością, oddający fakty czy rzetelny. Zaprzecza temu stanowisku 18,9%, a pozostałe 28,9% to neutralne odpowiedzi.

Co ciekawe, w kolejnych odpowiedziach ta sama grupa wiekowa (13–15 lat) zaprzecza wcześniejszym stwierdzeniom. Respondenci uważają w większości (61,7%), że seryjni zabójcy w tekstach kultury przedstawiani są poprzez zakłamania, upiększone obrazy, przesadzone postaci. Temu pogładowi zaprzecza 18,4% badanych, a pozostałe 20% to osoby, które nie identyfikowały się z żadną z odpowiedzi.

Dalsze analizy wykazały, że badani w wieku 13–15 lat zgadzają się w większości (64%), że postaci seryjnych zabójców są kreowane w sposób łagodny, pobłażliwy, niegroźny, zachęcający, atrakcyjny, interesujący, romantyczny, wzruszający. Głosy przeciwne tej opinii to 19,3%, a 16,7% to osoby odpowiadające niejednoznacznie.

W ostatniej kategorii osoby w wieku 13–15 lat wskazały w większej liczbie głosów (64,5%), że filmy i seriale ukazują seryjnych zabójców również w sposób negatywny, okrutny, nieczuły, odpychający, potworny. Odmienne zdanie wyraziło 16,1% osób, a 19,4% to stanowiska neutralne.

Zastanawiające wydaje się, że badani wskazywali na odpowiedzi sobie przeciwstawne. Powyższe niejasności wobec odpowiedzi mogą wynikać z tego, że obecnie istnieje wiele tekstów kultury o danej tematyce. Warto zwrócić uwagę, że twórcy kreują nowe, coraz bardziej zaskakujące dzieła. Ponadto każde z nich posiada własny styl, ukazuje odmienne przesłanie, fabułę oraz wartości estetyczne. Nic dziwnego, że wskazanie wizerunku postaci sprawców ukazuje pewne sprzeczności. Wielość wizji, wyobrażeń oraz złożoności ludzkiej psychiki może powodować problem z konkretnym określeniem sposobu przedstawiania seryjnych zabójców.

Analiza odpowiedzi grupy 16–19 lat pozwoliła również zauważyć pewną niejednoznaczność w odpowiedziach. Opinia o przedstawianiu seryjnych zabójców przez filmy i seriale zgodnie z normą, rzetelnie, wiarygodnie oraz w sposób zgodny z faktami występuje najczęściej (43,1%). Kolejne odpowiedzi wskazują, że 22,8% osób nie popiera tego stanowiska, a aż 34,1% to twierdzenia neutralne.

Podobnie jak w przypadku poprzedniej grupy wiekowej badani wykazują dominującą opinię (40,9%) – uważają, że filmy czy seriale przedstawiają sprawców w sposób zakłamany, zmyślony, przesadzony. Nie podziela tego stanowiska 31,3% badanych, a 27,8% nie popiera żadnej odpowiedzi.

Kolejne odpowiedzi wskazują, że 40,5% osób uważa, że filmy i seriale nie przedstawiają sprawców w sposób łagodny, pobłażliwy, niegroźny, sprzyjający czy jako postaci pozytywne, atrakcyjne, romantyczne, wzruszające. Duża część głosów (37,7%) wskazywała również niezgodę wobec tego twierdzenia, a 21,8% osób deklarowało neutralność.

W większości głosów (51,3%) grupa ta uznała, że filmy oraz seriale kreują wizerunek seryjnego zabójcy w sposób negatywny, niewyrozumiały, nieczuły, okrutny, odpychający, potworny. Opinię przeciwną wyraziło 24,6% osób, a 24,1% to głosy niepodzielające żadnej strony.

Grupa wiekowa 16–19 lat jest kolejną, która twierdzi, że sprawcy zabójstw seryjnych w filmach i serialach są prezentowani poprzez różne sposoby. Niekiedy są oni ukazywani w sposób zgodny z rzeczywistymi wydarzeniami, a innym razem nieautentyczny. Mogą być kreowani na osoby atrakcyjne czy wręcz przeciwnie – na przerażające potwory.

Zebrałe dane od osób w wieku 20–23 lat pozwoliły zauważyć, że wśród odpowiedzi występują dysproporcje. Badani są zgodni, że wizerunek sprawców seryjnych jest kreowany zgodnie z normą, oddając rzeczywiste wydarzenia. Jednakże nie są to stanowiska jednoznaczne – w porównaniu z innymi wyborami nie wskazują dużych różnic. Około 40% badanych zgadza się, że filmy i seriale przedstawiają seryjnych zabójców w sposób wiarygodny, rzeczywisty, tożsamy z normą. Z kolei 30,5% zadeklarowało trudności z odpowiedzią. Pozostałe 29,5% to osoby o przeciwnej opinii.

W przypadku opinii dotyczącej ukazywania postaci seryjnych zabójców w sposób zakłamany, niezgodny z prawdą, zmyślony badani z grupy wiekowej 20–23 lat w większości (44,2%) zgadzają się z tym stanowiskiem. Przeciwnie twierdzi 33,2% badanych, a pozostałe 22,5% osób to opinie neutralne. W przypadku tej grupy wiekowej, podobnie jak we wcześniejszych, pojawiły się głosy potwierdzające, że wizerunek seryjnych sprawców prezentowanych w filmach i serialach jest różnorodny. Niekiedy może odzwierciedlać fakty i opierać się na rzeczywistych wydarzeniach, a innym razem może być zmyślony, przesadzony czy niezgodny z prawdą.

Analiza danych wykazała, że większość osób (46,9%) w przedziale wiekowym 20–23 lat uważa, że filmy i seriale przedstawiają seryjnych zabójców w sposób łagodny, pobłażliwy, niegroźny, zachęcający, sprzyjający, atrakcyjny i interesujący. Najwięcej z nich zagłosowało na stwierdzenie o prezentowaniu tych postaci jako atrakcyjne czy interesujące. Odmienne zdanie wyraziło 38,1% badanych, a ok. 15% to niejednoznaczne opinie.

Grupa osób w wieku 20–23 lat uznała w większości głosów (48,2%), że filmy oraz seriale ukazują seryjnych sprawców jako postaci negatywne, w sposób niewyrozumiały, nieczuły, nielitościwy, nadmierne okrutny, odpychający czy potworny. Z tą opinią nie zgadza się ok. 29% badanych, a pozostałe 22,8% przejawia neutralne stanowisko.

Analiza pozwoliła zauważyć, że w najstarszej grupie wiekowej również pojawiają się odpowiedzi niejednoznaczne. Uważam, że w każdym z przypadków trudności mogą wynikać z ogromnej liczby tekstów kultury o wskazanej tematyce. Zapotrzebowanie na określone filmy czy serie prowadzi do ciągłego ich tworzenia. Nic więc dziwnego, że wielość wątków, metafor, estetycznych wartości, technicznych elementów oraz różnych wizji dostarcza odbiorcom tak wielu doznań, a także poglądów na postaci fabularne. Powodem rozbieżnych opinii mogą być również różnorodne zabiegi manipulacyjne stosowane przez twórców tychże dzieł. Być może potrzeby odbiorców i próby sprostania im przez autorów doprowadzają do tego, że film czy serial przybiera całkowicie nieoczywistą formę, którą trudno jest jednoznacznie zdefiniować. Warto jednak pamiętać, że cechami dzieł popkultury jest właśnie prezentowanie treści nieprzypadkowych, ukazujących tematy aktualne, wskazujące na dylematy moralne i problemy społeczne. Wzbudzają przez to silne emocje czy reakcje u odbiorców. Prezentowane obecnie treści są zatem niejednoznaczne i skomplikowane, otwarte na refleksje i interpretacje, zawierają specyficzny język, symbole czy gesty.

11. Analiza i interpretacja opinii badanych dotyczących odbierania prezentowanych seryjnych zabójców w filmach i serialach

Pytania w autorskim kwestionariuszu ankiety dotyczyły odbioru przez badanych prezentowanych wizerunków zabójców seryjnych w filmach i serialach. Odpowiedzi, spośród których mieli wybrać, dotyczyły postrzegania: obiektywnego, czyli wolnego od uprzedzeń, subiektywnego, inaczej stronniczego czy zależnego od własnej opinii, refleksyjnego, to znaczy rozważającego, myślącego o danym zagadnieniu, oraz bezrefleksyjnego, nazywanego również bezmyślnym.

Analiza odpowiedzi badanych wykazała, że najliczniejsza część (43,3%) osób w wieku 13–15 lat odbiera sytuacje prezentowane w filmach i serialach przedstawiających seryjnych zabójców w sposób refleksyjny. Druga najczęściej wybierana opcja dotyczyła subiektywnego postrzegania – 33,3% spośród badanych. Grupa wiekowa 16–19 lat również w większości (53,4%) zagłosowała na odbiór refleksyjny, a następnie na subiektywny (30,75%). Najstarsza kategoria wiekowa 20–23 lat także zadeklarowała, że najczęściej odbiera prezentowane postaci refleksyjnie (49,5%) oraz subiektywnie (38,9%).

Jest to dobry wyznacznik dotyczący odbierania przedstawianych postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach, ponieważ refleksyjność jest wręcz niezbędna i wymagana do konstruktywnego postrzegania dzieł popkultury. Badani wspominali również, że korzystają z wielu źródeł informacji w związku z oglądaną fabułą – weryfikują informacje, szukają faktów, odnajdują informacje o ofiarach i kontekście popełnionej zbrodni, poszerzają wiedzę o wspomnianej tematyce. Dzięki temu adolescenti oraz młodzi dorośli posiadają umiejętności związane z holistycznym postrzeganiem poruszanych w tekstach problemów. Mogą przyjmować różne perspektywy, rozumieć emocje oraz pogłębiać refleksje związane z przyjętymi wartościami, własnym zachowaniem oraz funkcjonowaniem innych osób. Ponadto subiektywny odbiór treści wypełnia przesłanki charakterystyczne dla dzieł popkultury – intertekstualność, otwartość na interpretację i własne nadawanie znaczeń.

12. Analiza i interpretacja opinii badanych dotycząca zjawiska wybielania

Kwestionariusz ankiety zawierał także pytania dotyczące występowania tendencji (lub jej braku) do wybielania zachowań czy postaw postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Twierdzenia w ankiecie zawierały symptomy świadczące o wykazywaniu badanego zjawiska. Należały do nich: tłumaczenie i usprawiedliwianie czynów, zachęcanie bohatera do popełnienia niewłaściwych czynów, niedostrzeganie szkodliwości popełnianych zbrodni, posiadanie wątpliwości co do winy sprawcy i jego kary, współczucie seryjnym zabójcom, odbieranie ich jako ofiary, upatrywanie winy w otoczeniu, środowisku wychowawczym, rówieśniczym czy w ich ofiarach.

Dane wskazują, że większość badanych (53,3%) w przedziale wiekowym 13–15 lat nie tłumaczy oraz nie usprawiedliwia czynów postaci seryjnych zabójców prezentowanych w filmach i serialach. Co ciekawe, odpowiedzi pozwalają stwierdzić, że 23,3% badanych wyraża opinię neutralną i potwierdzającą wybielanie sprawców seryjnych. Można wysnuć twierdzenie, że powodem tak dużej liczby odpowiedzi niejednoznacznych jest nieodpowiedni wiek odbiorców, gdyż treści te przeznaczone są dla widowni od 16. roku życia. Wówczas sytuacje przedstawiane w tych filmach czy serialach wymagają pewnej dojrzałości od odbiorcy, która ułatwia zrozumienie złożonej fabuły. Chcę jednak zaznaczyć, że przyczyna powyższych opinii nie musi spoczywać po stronie widzów – to osoby kreujące wizerunki seryjnych zabójców mogą stosować w dziełach liczne techniki manipulacyjne skłaniające odbiorcę do tłumaczenia oraz usprawiedliwiania zachowań sprawców.

Analiza odpowiedzi osób w wieku 16–19 lat pozwala stwierdzić, że 80,6% z nich również nie wykazuje skłonności do wybielania czynów postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Jedynie 6,8% osób wyraziło zdanie odmienne, a 12,5% nie zajęło jednoznacznego stanowiska. Jest to pozytywne zjawisko, które świadczy o przeważającej liczbie osób (w tym przedziale wiekowym) niewybielających czynów sprawców seryjnych w oglądanych dziełach popkultury.

Najstarsza grupa osób badanych (20–23 lat) w ponad połowie – 65,2% – również nie wykazała tendencji do usprawiedliwiania i tłumaczenia zachowań postaci seryjnych zabójców. Niestety, 20% osób wyraziło opinię o wybielaniu tych działań. Pozostałe 14,7% przejawiało problemy z określeniem swojego zdania. Jest to interesujące, ponieważ najstarsza grupa wiekowa nie okazała się tą najbardziej świadomą.

Badanymi, którzy w najmniejszej liczbie wykazali symptomy wybielania, były osoby w wieku 16–19 lat. Istotne jest zaznaczenie, że ta grupa wskazała wcześniej najwięcej dodatkowych źródeł poszukiwania i weryfikowania informacji. Świadczy to o tym, że poszerzanie własnej wiedzy oraz sprawdzanie faktów niweluje występowanie tendencji badanych do wybielania zachowań sprawców.

Kolejny symptom dotyczył zachęcania głównego bohatera do popełnienia zamierzonych przez niego czynów. Niepokojącym zjawiskiem jest to, że analiza odpowiedzi najmłodszej grupy wiekowej wykazała niejednoznaczne odpowiedzi. Niemalże ta sama liczba badanych wyraziła brak tendencji do zachęcania seryjnego zabójcy do realizacji jego brutalnych działań (46,7%) i zagłosowała na odpowiedź neutralną (43,3%). Pozostałe 10% zachęca główną postać do realizacji jej celów. Jest to sygnał, na który warto zwrócić uwagę, ponieważ brak formułowania jednoznacznej opinii może wskazywać o wstydzie do przyznania się do którejkolwiek z podanych w kwestionariuszu ankiety opcji.

Odpowiedzi badanych w wieku 16–19 lat ukazują, że są oni odbiorcami bardziej rozważnymi, ponieważ 85,2% z nich nie czuje chęci czy potrzeby wobec „dopingowania” głównej postaci (sprawcy). Jedynie 4,5% wykazało problemy z odpowiedzią, a pozostałe 10% to osoby zachęcające do popełnienia zamierzonych przez zabójcę czynów.

Analiza danych grupy 20–23 lat wykazała, że podobnie jak poprzedni badani w większości głosów (85,2%) jej przedstawiciele zaprzeczają tendencji do zachęcania postaci seryjnego zabójcy do popełnienia zamierzonych przez niego zbrodni. Symptomy wybielania wykazało 10%, a 4,2% nie odpowiedziało ani przecząco, ani twierdząco.

Odpowiedzi wskazują, że po raz kolejny najmłodsza grupa wiekowa jest najbardziej zagrożona postrzeganiem postaci seryjnych zabójców przez zjawisko wybielania. Przyczynami mogą być brak świadomości odnośnie do szkodliwości ich zachowań czy też niedostateczny poziom dojrzałości potrzebny do głębszej refleksji oraz oddzielenia sytuacji występujących w fabule od tych rzeczywistych.

Kolejne pytania w autorskim kwestionariuszu ankiety odnosiły się do niedostrzegania szkodliwości w popełnianych przez seryjnych zabójców czynach. Grupa wiekowa 13–15 lat w większości (63,3%) odpowiedziała przecząco wobec wskazanego symptomu. Zjawisko wybielania we wskazanym aspekcie wyraziło 13,3%, a 23,3% wstrzymało się od wskazania swojej opinii.

Osoby w wieku 16–19 lat w zdecydowanej większości – 97,8% – twierdziły, że dostrzegają szkodliwość w ukazywanych czynach seryjnych zabójców. Jedynie 1,1% wskazało, że owego zagrożenia nie dostrzega, a pozostałe 1,1% to odpowiedzi neutralne.

Tendencji do wybielania – w kontekście niedostrzegania szkodliwości w działaniach sprawców w filmach i serialach – również nie posiada najstarsza grupa wiekowa. Głosy większości prezentują się na poziomie 89,4%, stanowiska przeciwne to 4,2%, a 6,3% to opinie niejednoznaczne.

Większość opinii badanych ukazała, że nie przejawiają oni tendencji do wybielania jako niedostrzegania szkodliwości w popełnianych przez sprawców seryjnych czynach. Można wysnuć wniosek, że filmy i seriale ukazują niebezpieczeństwo w postaci konkretnej i jednoznacznej, przez co badani nie wykazywali dużej rozbieżności w opiniach. Co ważne, odpowiedzi w kwestionariuszu ankiety nie odnosiły się już tak powszechnie do opcji „trudno powiedzieć” jak w przypadku poprzednich pytań. Nawet najmłodsza grupa wiekowa wykazała większe zdecydowanie oraz świadomość wobec oglądanych sytuacji, postaci i ich czynów.

Symptodem badanym w związku z wybielaniem było również pojawienie się u badanych wątpliwości co do tego, że sprawca jest winny i zasłużył na karę. Oczywiście rozumienie sprawcy odnosiło się do postaci seryjnego zabójcy w oglądanych filmach i serialach. Kolejny raz pojawiły się niepokojące proporcje wśród odpowiedzi grupy wiekowej 13–15 lat. 23,4% spośród nich zaznaczyło, że owe wątpliwości posiadają, a 26,7% nie wskazało żadnego stanowiska. Pozytywny wydźwięk może mieć jednak to, że ok. 50% odpowiedzi obejmuje niewystępowanie wspomnianej tendencji.

Osoby z przedziału 16–19 lat posiadały zgodność w 75% co do tego, że wątpliwości o słuszności kary seryjnego zabójcy nie posiadają. Przeciwnie uznało 12,5%, a kolejne 12,5% wyraziło niejednoznaczne zdanie.

Grupa w wieku 20–23 lat również w większości (74,8%) zadecydowała, że nie wykazuje wątpliwości co do winy sprawcy. Mniejszość – 11,6% – to głosy przeczące, a pozostałe 13,7% osób nie sprecyzowało własnej opinii.

Zauważalne są pewne rozbieżności pomiędzy odpowiedziami osób w wieku 13–15 oraz 16–23 lat. Najmłodsza grupa wiekowa wykazuje nieco odmienne proporcje, wiele niejednoznacznych stanowisk, niekiedy występuje w ich przypadku tendencja do wybielania postaci seryjnych zabójców. W opiniach pozostałych badanych w zdecydowanej większości nie ma niepokojących symptomów. Być może świadczy to o większej świadomości i dojrzałości starszych grup, a zatem jest to zjawisko pozytywne. Jednakże warto mieć na uwadze, że próbka badawcza najmłodszych osób jest tą najmniej liczna, dlatego też mogą występować pewne dysproporcje.

Tendencje do wybielania mogą zawierać w sobie takie zachowanie jak współczucie seryjnym zabójcom, które skłania do usprawiedliwiania i tłumaczenia. Grupa wiekowa 13–15 lat ukazała, że w większej liczbie głosów (63,4%) nie wykazuje szkodliwych tendencji. Problemy z jednoznaczną odpowiedzią miało 20%, a 16,6% to osoby posiadające symptomy wybielania.

Analiza odpowiedzi osób w wieku 16–19 lat ukazuje, że ponad połowa z nich (68,2%) nie potwierdza, aby posiadała zachowania świadczące o współczuciu wobec postaci seryjnych sprawców w oglądanych filmach i serialach. Przeciwną opinię wyraziło 17%, a trudności wskazało 14,8%.

Najstarsza grupa (20–23 lat) również w nieco ponad połowie (56,8%) odnosi się do tezy zaprzeczającej u nich występowaniu wspomnianych tendencji. Odminną opinię posiada 23,1%, a 20% nie wybrało żadnej z opcji.

W tym przypadku nie tylko najmłodszy badani posiadali trudności z jednoznacznym określeniem swojego stanowiska. Współczucie występuje wraz z wrażliwością, często odpowiadającą na cierpienie innych osób, co może prowadzić do pojawienia się u badanych wrażliwości na ból czy udrękę seryjnych zabójców. Trudności z jednoznacznym sformułowaniem stanowiska mogą wskazywać na współczucie zarówno wobec sprawców, jak i ich ofiar. Opinie wobec tego problemu są zależne od okoliczności, w których dane współczucie się pojawia, dlatego też duża część badanych nie potrafiła wskazać na poparcie czy zaprzeczenie wspomnianej tezy.

W związku ze wspomnianą wrażliwością i współczuciem kwestionariusz ankiety zawierał pytanie o opinie badanych wobec odbioru seryjnych zabójców jako ofiary i osoby pokrzywdzone. Wszystkie grupy wiekowe odpowiedziały w większości przekraczającej połowę głosów, że nie postrzegają sprawców we wspomniany sposób. Stanowiska przeciwne oraz neutralne zajmowały mniejszość, podobnie jak we wcześniejszych odpowiedziach. Warto jednak wspomnieć, że tym razem najmniejszą pewnością wobec konkretnej opinii wykazała się grupa osób w wieku 20–23 lat.

Analiza danych odnośnie do opinii badanych wobec poczucia, że sprawca nie popełniłby zbrodni, gdyby nie nacisk, oddziaływanie lub wpływ rodziny, rówieśników czy panującej sytuacji na świecie, jest dość interesująca. Większa liczba (46,7%) badanych osób w najmłodszej grupie wiekowej wskazuje, że zgadza się z przytoczonym twierdzeniem. Wspomniane czynniki są tymi, które świadczą o tendencji do wybielania. Przeciwną opinię zadeklarowało 26,7%, również tyle samo wystąpiło głosów neutralnych.

Nieco inaczej kształtował się rozkład opinii wśród grupy 16–19 lat. Odpowiedzią, która występowała najczęściej (37,5%), była ta wskazująca na neutralność. Podobna liczba – ok. 36,3% – osób wykazała symptomy wybielania w postaci traktowania czynników sytuacyjnych jako ukierunkowujących na popełnienie zbrodni, co może prowadzić do tłumaczenia i usprawiedliwiania zachowań sprawców. Przytoczonej skłonności nie wykazało nieco ponad 26% spośród nich.

Dominującą odpowiedzią (41%) u grupy badanych 20–23 lata była ta wskazująca na brak tendencji do obarczania winą otoczenia seryjnego sprawcy. To jedyna grupa wiekowa, która w większej części głosów nie wykazała tychże symptomów wybielania. Jednakże pozostałe 33,6% owe zachowania wykazuje, a niejednoznaczne opinie wyraziło ok. 25% osób.

Analiza pozwala zauważyć, że duża część badanych wybiela zachowania seryjnych zabójców prezentowanych w filmach i serialach poprzez opinię, że sprawca nie popełniłby zbrodni, gdyby nie nacisk, oddziaływanie czy wpływ rodziny, rówieśników lub panującej sytuacji na świecie. Co ciekawe, takie postrzeganie zachowania dewiacyjnego w swojej teorii przytaczają Gresham Sykes i David Matza, odnosząc się do tłumaczenia czynów poprzez uwarunkowania sytuacyjne czy nacisk zewnętrzny. Tendencje te widać we wszystkich grupach wiekowych, najbardziej zagrożona wydaje się grupa w wieku 13–15 lat, a w najmniej 20–23 lata. To pytanie kwestionariusza stanowiło dla wielu osób problem z jednoznacznym wskazaniem opinii, co utrudniło konkretne określenie stopnia wykazywania badanego symptomu.

Następnie zbadano opinię o uważaniu ofiar za osoby winne i takie, które doprowadziły do swojego cierpienia. W zdecydowanej większości odpowiedzi badanych nie zgadzały się z przytoczonym twierdzeniem. Neutralne opinie czy te wskazujące na tendencję do wybielania sprawcy stanowiły znaczącą mniejszość. W najstarszym oraz średnim przedziale wiekowym występowały konkretne stanowiska. Kolejny raz grupą, wśród której pojawiały się pewne rozbieżności, była ta najmłodsza. Pozytywnym zjawiskiem jest jednak bez wątpienia to, że badani w większości głosów uznali seryjnego zabójcę za osobę odpowiedzialną za wyrządzoną innym krzywdę i nie obarczali winą ofiar zbrodni.

Wśród pytań w kwestionariuszu pojawiły się te dotyczące opinii badanych o ich własnej tendencji do wybielania postaci seryjnych zabójców w filmach i serialach. Badały m.in. oznaki tłumaczenia, usprawiedliwiania zbrodni, zachęcania do popełnienia zamierzonych czynów, niedostrzegania szkodliwości działań sprawców, posiadania wątpliwości co do winy i kary zabójcy, współczucia wobec nich, obwiniania innych osób za popełnione zbrodnie. Analiza opinii o symptomach wybielania wykazuje, że w większości te zachowania nie występują u badanych. Warto zaznaczyć, że najbardziej zdecydowanymi w odpowiedziach osobami były te w wieku 16–23 lat. Uważam, że to zjawisko świadczące o dojrzałym i refleksyjnym odbieraniu filmów czy seriali. Nie można pominąć jednak tego, że pojawiały się również głosy świadczące o posiadaniu wymienionych skłonności. Najczęściej była to grupa wiekowa 13–15 lat. Pomimo tego, że w większości ok. połowy wskazywało na brak zachowań wybielających postaci seryjnych zabójców w oglądanych filmach i serialach, są oni najmniej świadomymi odbiorcami względem pozostałych. Wiele osób nie potrafiło określić swoich odczuć wobec sprawców, co może prowadzić do utrwalenia się w ich

zachowaniu zjawiska wybielania. Uważam, że w większości tych filmów/seriali widnieje informacja o ograniczeniu wiekowym i osoby niespełniające danych wymogów nie powinny ich oglądać.

13. Analiza i interpretacja opinii badanych o fabule filmów i seriali jako tej wybielającej czyny seryjnych zabójców

Pytanie w autorskim kwestionariuszu ankiety dotyczyło poznania opinii badanych o kreowaniu fabuły przez twórców filmowych w taki sposób, aby tłumaczyła i usprawiedliwiała ona zachowania seryjnych zabójców. Rozkład głosów wśród wszystkich grup wiekowych jest do siebie zbliżony. Badani uznali w większości (ok. 63%), że fabuła filmów i seriali wybiela czyny postaci seryjnych zabójców. Niespełna 20% to głosy neutralne, a pozostałe 18% to osoby, które uznały, że twórcy nie usprawiedliwiają czy nie tłumaczą postaci sprawców w swoich dziełach.

Wcześniejsza analiza pozwoliła zauważyć, że większa część badanych nie podlega tym wpływom, a odbierana przez nich fabuła nie oddziałuje na ich percepcję postaci sprawcy. Co więcej, zauważają oni, że twórcy stosują zabiegi wybielające bohaterów filmów i seriali o wskazanej tematyce. Przyczynami nieulegania zjawisku mogą być świadomość widzów, ich ostrożność, krytycyzm czy refleksyjność wobec treści. Być może sama wiedza na temat tego, że filmy i serie starają się przekazać określoną wizję seryjnych zabójców, powoduje pewien dystans, który pozwala na nieuleganie wpływom badanego zjawiska.

14. Zalecenia profilaktyczne

Rozważając terminologię związaną z wybielaniem oraz zachowaniem świadczącym o usprawiedliwianiu, zwróciłam uwagę na formy destrukcyjnych tłumaczeń. Nad tematyką szkodliwych tendencji do stosowania technik neutralizacji pochyliła się również Irena Mudrecka. Przytacza kilka przykładów pracy wychowawczej, której celem jest zapobieganie stosowania omawianych tendencji.

Jednym ze sposobów jest powstrzymanie się przez wychowawcę w trakcie ustalania podczas konfliktu, która ze stron (uczeń czy wychowawca) ma rację oraz kto rozpoczął spór. Wyjaśnia, że doszukiwanie się winnego powoduje wzajemne obwinianie się i bardziej zaciekle bronienie swojej argumentacji. Rozwiązanie konfliktu powinno natomiast prowadzić do porozumienia, pojednania, wypracowania konstruktywnego rozwiązania oraz ukazania, że istnieją różne możliwości interpretowania czy oceny danej sytuacji, a każdy ze sposobów jest możliwy do zaakceptowania, ponieważ człowiek ma prawo do swojego zdania i stanowiska. Ważne jest wyuczenie nawiązywania dialogu, zrozumienia dla drugiej strony konfliktu, a także umiejętności aktywnego słuchania⁵⁷.

W swojej pracy wychowawca powinien uczyć wychowanków wyrażania własnych uczuć, umiejętności poznawania i rozumienia punktu widzenia innych osób, a także konstruktywnego oczyszczania się z negatywnych emocji. Takie przygotowanie zapobiega przerzucaniu ujemnych emocji na innych, a to z kolei uniemożliwia stosowanie technik neutralizacji. Istotne jest także uczenie przebaczenia, uzdrawiania relacji interpersonalnych oraz zawierania zgody i konstruktywnych sposobów rozwiązywania konfliktów⁵⁸.

Ważne jest, aby wychowankowie rozwijali w sobie empatię oraz moralność. Pomocne może być stosowanie metody indukcji – wskazywanie, jakie skutki niesie zachowanie zarówno wobec samego siebie, jak i otoczenia. Działanie to zwraca uwagę na cierpienie ofiary i rozwija empatię⁵⁹. Najważniejsze jest jednak kształtowanie poczucia odpowiedzialności. Może to następować poprzez zadośćuczynienie czy naprawę szkody w przypadku czynu negatywnego, co pozwoli na zrozumienie swojego błędu. Rozwijanie

57 I. Mudrecka, *Zapobieganie stosowaniu technik neutralizacji jako zadanie wychowawcze*, „Naukowi Zapiski: seria pedagogicni ta istoricni nauki” 2017, t. 135, s. 256–267, <https://repo.uni.opole.pl/info/article/UO9dca948c8dff4a8daa62f54b5192c9df/> [dostęp: 14.08.2024].

58 Tamże, s. 264.

59 Tamże.

poczucia odpowiedzialności jest silnie związane z działaniem, często poprzez uczenie się na własnych błędach i ponoszenie konsekwencji własnych decyzji. Ważne jest, aby wychowanek wykształcił poczucie własnej skuteczności oraz poszerzył wiedzę o swoich możliwościach. Co więcej, podstawą prawidłowych zachowań jest pozytywna samoocena, która utrwala pewność siebie i optymizm⁶⁰.

Poza wyżej wspomnianymi działaniami chciałabym zaznaczyć, że również ważne jest ogólne informowanie i wyjaśnianie, czym jest samo zjawisko wybielania, jakie zachowania na nie wskazują oraz jakie są konsekwencje z nich wynikające. Ponadto istotne jest uświadamianie odbiorców dzieł popkultury o stosowaniu przez ich twórców manipulacji. Jak już wcześniej wspomniałam – nie wszystkie techniki są szkodliwe i niosą negatywne konsekwencje. Duża ich część jednak może ukazywać niewłaściwe zachowania czy reakcje. Uważność na bycie poddawany manipulacji umożliwi odbiorcy zauważanie tychże sygnałów w rzeczywistości, tym samym pozwalając na unikanie niebezpiecznych sytuacji czy osób. Świadomość tych procesów może zmienić sposób postrzegania zarówno wydarzeń fikcyjnych, jak i tych w świecie realnym.

Warto również skłaniać już od najmłodszych lat do refleksyjnego postrzegania treści. Odbiór dzieł powinien nieść za sobą wartości pozytywne, m.in. dostarczać satysfakcji z myślenia, umożliwiać interpretację, rozwijać krytyczne myślenie oraz kształtować moralność. Działania te mogą być wdrażane poprzez strategię rekonstrukcji znaczeń – warto ukazywać, że dzieła popkultury są czymś wytworem, są stworzone, a zatem mogą przenosić nieobiektywną perspektywę twórcy. Odpowiednie filmy czy seriale mogą budować w jednostce większą samoświadomość oraz rozwijać ogólną mądrość odnośnie do świata, w którym żyją, pozwalać uchronić przed popełnieniem niemoralnych czynów oraz zapobiegać wpływom demoralizującego środowiska, np. poprzez ukazywanie jego wad. Oprócz walorów estetycznych filmy oraz seriale mogą odgrywać rolę edukacyjną, gdy jednostka będzie świadomym i krytycznym odbiorcą. Posiadanie umiejętności krytycznego myślenia może pomagać unikać wykazywania zachowań wybielających. Dlatego wspieranie wychowanków w wyborze odpowiednich treści jest niezwykle ważne.

Dodatkowo warto pochylić się nad kwestią pomocy młodym osobom w dostrzeganiu wartości ograniczeń wiekowych występujących w filmach czy serialach zawierających treści brutalne. Wychowawcy mogą informować o korzyściach i negatywnych skutkach pomijania zakazu oglądania treści w aspekcie zbyt młodego wieku, a także informować o przydatności ograniczeń. Ważne jest także przestrzeganie młodszych odbiorców przed zbyt częstą ekspozycją na treści brutalne, gdyż niesie ona za sobą negatywne skutki, np. w postaci kształtowania niespójnej tożsamości, postawy agresywnej, zwiększonego lęku, poczucia obojętności, naśladowania niewłaściwych zachowań. Warto proponować rozrywkę, która zamiast tego będzie uczyła zachowań prospołecznych.

Odbiorcy dzieł powinni również posiadać umiejętność stanowczego oraz asertywnego postrzegania postaw, zachowań, czynów czy idei innych osób, nie identyfikując ich jednocześnie z własnymi. Badani wykazali, że występowały u nich trudności z formułowaniem jednoznacznych odpowiedzi – powinno się zatem uczyć wyrażania swoich opinii. Młodzież mogłaby także ćwiczyć odróżnianie emocji występujących u postaci fikcyjnych od ich własnych.

Co więcej, wychowankowie powinni być uświadamiani o winie sprawców – aby unikać oskarżeń wobec ofiar, tym samym dokonując pewnych usprawiedliwień. Ważne jest, aby odbiorcy dzieł kultury związanych z tematyką kryminalną tudzież zabójstwami potrafili postrzegać sprawców jako jedyne osoby odpowiadające za swoje czyny. Dodatkową formą wsparcia byłaby również nauka weryfikowania informacji poszukiwanych w internecie – odróżnienie faktów od fałszywie generowanych treści.

Uważam, że stosując się do powyższych zaleceń, można uchronić młodzież lub młodych dorosłych od wpływu szkodliwej manipulacji. Wyposażenie wychowanków w odpowiednią wiedzę, a także umiejętności – samoświadomości, krytycznego i refleksyjnego myślenia – może zapobiegać postawie biernego odbiorcy i sprawiać, że tendencja do wybielania postaci seryjnych zabójców nie będzie występowała lub pojawi się w ilości znacznie ograniczonej.

15. Zakończenie

Wybielanie jest zjawiskiem niezwykle szerokim – obejmuje pojęcia takie jak usprawiedliwianie sprawcy, jego tłumaczenie, przenoszenie winy czy jej niedostrzeganie. Tendencja do takich zachowań może pojawić się zarówno u młodych, jak i nieco starszych osób. Jako odbiorcy popkultury powinniśmy posiadać wiedzę o symptomach, które świadczą o posiadaniu tendencji do opisywanych usprawiedliwień. Warto na nie zwracać uwagę, aby unikać przenoszenia własnych odczuć i emocji wobec fikcyjnych postaci do rzeczywistego świata.

Badania zostały przeprowadzone za pomocą autorskiego narzędzia – kwestionariusza ankiety. Zbadanie 213 osób w wieku 13–23 lat pozwoliło na zrealizowanie założonych celów oraz odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Analiza wykazała, że większa część badanych nie jest zagrożona tendencją do postrzegania wizerunków seryjnych zabójców poprzez ich wybielanie. Badani są odbiorcami krytycznymi oraz refleksyjnymi, posiadającymi chęć do zdobywania dodatkowych informacji. Potrafią oni także dostrzegać manipulację występującą w filmach i serialach.

Nie należy jednak zapominać o wielu głosach stanowiących o trudnościach z jednoznaczną odpowiedzią czy tych wskazujących na występowanie szkodliwych skłonności. Dla tych jednostek, a także ich opiekunów, rodziców, wychowawców zostały sformułowane zalecenia profilaktyczne, których wdrożenie pomogłoby w jeszcze większym stopniu kształtować świadomych odbiorców kultury popularnej, która jest obecna w ich życiu codziennym.

Ukazywanie sprawców w filmach czy serialach jest zjawiskiem niezwykle aktualnym, które wciąż się rozwija. Teksty te mogą zawierać szkodliwe przesłanki, jednakże nie należy zapominać o ich edukacyjnym potencjale. Ważne jest, aby nie zakazywać oglądania, ale wskazywać na treści konstruktywne, przekazywać wiedzę odnośnie do manipulacji, kształcić odbiorców refleksyjnych oraz stwarzać im możliwości do samorozwoju. Badani ukazali bowiem, że sama świadomość występowania zjawiska wybielania pozwoliła na niepoddawanie się jego wpływowi.

Bibliografia

Literatura:

- Adamczyk T., Świadomość moralna, [w:] J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, Nomos, Kraków 2015, s. 833–836.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Cialdini R.B., *Wywieranie wpływu na ludzi*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Chudzicka-Czupała A., *Psychologiczne i moralne uwarunkowania ocen etycznych oraz intencji sprawcy przemocy w relacjach interpersonalnych w organizacjach*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, t. 19, nr 1, s. 135–147.
- Chudzicka-Czupała A., Baran L., *Skłonność do moralnego dystansowania się studentów a ich intencje nieuczciwego zachowania się i reakcji na nieuczciwość akademicką innych*, „Chowanna” 2016, nr 46, s. 251–272.
- Fiske J., *Zrozumieć kulturę popularną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Hołda Z., Welcz Z., *Kryminologia. Część I*, Naczelna Organizacja Techniczna, Lublin 1983.
- Jones T.M., *Ethical Decision Making by Individuals in Organizations. An Issue-contingent Model*, „Academy of Management Review” 1991, t. 16, nr 2, s. 366–395.
- Kletowski P., *Kino jako sztuka artystycznej manipulacji – analiza zjawiska na przykładzie wybranych filmów kinematografii radzieckiej, niemieckiej i amerykańskiej*, [w:] J. Aksman (red.), *Manipulacja*.

- Pedagogiczno-społeczne aspekty*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2010, s. 225–236.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Mirski A., *Percepcja różnych rodzajów manipulacji*, [w:] J. Aksman (red.), *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2010, s. 83–98.
- Mudrecka I., *Zapobieganie stosowania technik neutralizacji jako zadanie wychowawcze*, „Naukowi Zapiski: seria pedagogiczna i historyczna nauki” 2017, t. 135, s. 256–267, <https://repo.uni.opole.pl/info/article/UO9dca948c8dff4a8daa62f54b5192c9df/> [dostęp: 14.08.2024].
- Poznański W., *Zaburzenia w społecznym życiu przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1982.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Editions Spotkania Spółka, Warszawa 2016.
- Sikorska A., *Techniki neutralizacji przestępstw stosowane przez dilerów substancji psychoaktywnych – analiza wybranych przypadków*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 2, s. 145–162.
- Skowronek B., *Ciało, emocje, rozum – raz jeszcze o mechanizmach odbioru filmu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, nr 2, s. 163–174.
- Stańdo-Kawecka B., *Neutralizacja normy „nie kradnij” w genezie przestępczości nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” 1994, nr 20, s. 21–51.
- Walczak-Człapińska K., *Moralne odłączanie się i empatia świadków dręczenia rówieśniczego*, „Szkoła Specjalna” 2022, nr 3, s. 193–205.
- Wypler W., *Oszukiwanie podczas sprawdzianów wiedzy a samoocena i tendencja do usprawiedliwiania zachowania u studentów*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 24, s. 109–141.

Netografia:

- Bandura A., *Moral Disengagement in the Preparation of Inhumanities*, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=73d25bebddde133ec68ddfae3627aacf89489c1d2> [dostęp: 22.11.2024].
- Lewandowska J., *Teksty kultury, co to są teksty kultury?*, <https://tekstowy.net/teksty-kultury-co-to-sa-teksty-kultury/> [dostęp: 10.05.2024].
- Nieskazitelność, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/nieskazitelność.html> [dostęp: 8.08.2024].
- Synonim manipulacja*, <https://synonim.net/synonim/manipulacja> [dostęp: 22.05.2024].
- Synonim wybielić*, <https://synonim.net/synonim/wybielić> [dostęp: 8.08.2024].
- Synonimy do słowa wybielić*, <https://www.synonimy.pl/synonim/wybielić/> [dostęp: 8.08.2024].
- Wybielanie*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, https://sjp.pwn.pl/slowniki/wybielanie.html#:~:text=Słownik%20języka%20polskiego%20PWN*.%20wybielić%20—%20wybielać.%201 [dostęp: 22.05.2024].
- Wybielić*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/wybielic;2538548.html> [dostęp: 22.05.2024].
- Wybielić*, [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/9389/wybielic/1881962/oskarzonego> [dostęp: 22.05.2024].